

Regeringens proposition 2017/18:58

Genomförande av oskuldspresumtionsdirektivet Prop. 2017/18:58

Regeringen överlämnar denna proposition till riksdagen.

Stockholm den 30 november 2017

Margot Wallström

Morgan Johansson
(Justitiedepartementet)

Propositionens huvudsakliga innehåll

Regeringen föreslår att ett brottmål inte ska få avgöras när den tilltalade uteblir från en huvudförhandling som han eller hon inte har delgetts kallelse till. Förslaget syftar till att uppfylla EU:s direktiv om oskuldspresumtionen och rätten att närvara vid rättegången.

I propositionen redovisas också hur Sverige i övrigt uppfyller sina åtaganden enligt direktivet.

Lagändringen föreslås träda i kraft den 1 april 2018.

Innehållsförteckning

1	Förslag till riksdagsbeslut	3
2	Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken	4
3	Ärendet och dess beredning	5
4	EU:s arbete med processuella rättigheter	5
4.1	Färdplanen	5
4.2	Direktivets syfte och innehåll	6
5	Utgångspunkter för genomförandet	7
5.1	Förfaranden som omfattas av direktivets tillämpningsområde	7
5.2	Start- och sluttidpunkt för direktivets tillämpningsområde	9
6	Genomförande av oskuldspresumtionsdirektivet	10
6.1	Behovet av lagändringar	10
6.2	Oskuldspresumtionen	11
6.3	Rätten att närvara vid rättegången	18
6.4	Rätten till effektiva rättsmedel	21
7	Ikraftträdande- och övergångsbestämmelser	23
8	Konsekvenser av förslaget	23
9	Författningskommentar	25
Bilaga 1	Europaparlamentets och rådets direktiv 2016/343/EU	26
Bilaga 2	Sammanfattning av delbetänkandet Om oskuldspresumtionen och rätten att närvara vid rättegången (SOU 2017:17)	37
Bilaga 3	Delbetänkandets lagförslag	42
Bilaga 4	Förteckning över remissinstanserna	43
Bilaga 5	Lagrådsremissens lagförslag	44
Bilaga 6	Lagrådets yttrande	45
	Utdrag ur protokoll vid regeringssammanträde den 30 november 2017	46
	Rättsdatablad	47

1 Förslag till riksdagsbeslut

Prop. 2017/18:58

Regeringen föreslår att riksdagen antar regeringens förslag till lag om ändring i rättegångsbalken.

2 Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken

Häri genom föreskrivs¹ att 46 kap. 15 a § rättegångsbalken ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

46 kap. 15 a §²

Kan saken utredas tillfredsställande, får målet avgöras trots att den tilltalade har inställt sig endast genom ombud eller har uteblivit, om

1. det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter, fängelse i högst sex månader, villkorlig dom eller skyddstillsyn eller sådana påföljder i förening,

2. den tilltalade, sedan han eller hon har delgetts stämning, har avvikit eller håller sig undan på ett sådant sätt att han eller hon inte kan hämtas till huvudförhandlingen eller

3. den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning och hans eller hennes närvaro därför inte är nödvändig.

Första stycket 1 gäller också vid förverkande av villkorligt medgiven frihet från fängelse om det inte finns anledning att förverka en strafftid som, sammantagen med ett fängelsestraff som döms ut, överstiger sex månader. Ett beslut enligt 34 kap. 3 § brottsbalken ska likställas med de påföljder som anges i första stycket 1.

I de fall som avses i första stycket 2 får målet avgöras även om den tilltalade inte har delgetts kallelse till förhandlingen.

Rättegångsfrågor får avgöras trots att den tilltalade har uteblivit.

Denna lag träder i kraft den 1 april 2018.

¹ Jfr Europaparlamentets och rådets direktiv 2016/343/EU av den 9 mars 2016 om förstärkning av vissa aspekter av oskuldspresumtionen och av rätten att närvara vid rättegången i straffrättsliga förfaranden.

² Senaste lydelse 2016:492. Ändringen innebär att tredje stycket tas bort.

Den 9 mars 2016 antog Europaparlamentet och rådet direktiv 2016/343/EU om förstärkning av vissa aspekter av oskuldspresumtionen och av rätten att närvara vid rättegången i straffrättsliga förfaranden (nedan kallat oskuldspresumtionsdirektivet). Direktivet innehåller minimiregler om misstänkta och tilltalades rätt att betraktas som oskyldiga till dess att deras skuld har fastställts enligt lag. Det innehåller också minimiregler om rätten att närvara vid sin egen rättegång. Direktivet trädde i kraft den 31 mars 2016 och ska vara genomfört i svensk rätt senast den 1 april 2018. Direktivet bifogas som *bilaga 1*.

Regeringen beslutade den 22 juni 2016 att tillkalla en särskild utredare med uppdrag att bl.a. lämna förslag om hur oskuldspresumtionsdirektivet ska genomföras i svensk rätt (dir. 2016:57). Utredningen antog namnet Utredningen om vissa straffprocessuella frågor.

Utredningen lämnade i februari 2017 delbetänkandet Om oskuldspresumtionen och rätten att närvara vid rättegången (SOU 2017:17). En sammanfattning av delbetänkandet finns i *bilaga 2* och delbetänkandets lagförslag i *bilaga 3*. Delbetänkandet har remitterats och en förteckning över remissinstanserna finns i *bilaga 4*.

Remissyttrandena finns tillgängliga i Justitiedepartementet (Ju2017/01801/DOM).

Lagrådet

Regeringen beslutade den 19 oktober 2017 att inhämta Lagrådets yttrande över det lagförslag som finns i *bilaga 5*. Lagrådets yttrande finns i *bilaga 6*. Lagrådet har lämnat förslagen utan erinran. I förhållande till lagrådsremissen har vissa redaktionella ändringar gjorts.

4 EU:s arbete med processuella rättigheter

4.1 Färdplanen

Principen om ömsesidigt erkännande av domar och andra beslut av rättsliga myndigheter utgör en hörnsten i det straffrättsliga samarbetet inom EU. Principen syftar till att underlätta samarbetet mellan behöriga myndigheter och att stärka det rättsliga skyddet av enskildas rättigheter. En förutsättning för principens genomförande är att medlemsstaterna har förtroende för varandras straffrättsliga system. Ett sätt att öka förtroendet är att införa gemensamma minimiregler för enskildas rättigheter i straffrättsliga förfaranden.

Under det svenska ordförandeskapet hösten 2009 antog Rådet för rättsliga och inrikes frågor en resolution om en färdplan för att stärka misstänkta och tilltalades processuella rättigheter i straffrättsliga förfaranden. Färdplanen innebär ett steg för steg-förfarande enligt vilket kommissionen ska lägga fram förslag om rätten till översättning och tolkning (åtgärd A), rätten till information om rättigheter och om ankla-

gelsen (åtgärd B), rätten till juridisk rådgivning och rättshjälp (åtgärd C), rätten till kommunikation med släktingar, arbetsgivare och konsulära myndigheter (åtgärd D) samt om rätten till särskilda skyddsåtgärder för utsatta misstänka eller tilltalade personer (åtgärd E).

Hittills har fem direktiv antagits enligt färdplanen. Tre av dessa har genomförts och föranlett vissa lagändringar: ett direktiv om rätt till tolkning och översättning, ett direktiv om rätten till information, och ett direktiv om rätten till försvarare (se prop. 2012/13:132, prop. 2013/14:157 och prop. 2015/16:187). Genomförandet av två direktiv bereds för närvarande inom Regeringskansliet; direktiv 2016/800/EU av den 11 maj 2016 om rättssäkerhetsgarantier för barn som är misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden och direktiv 2016/1919/EU av den 26 oktober 2016 om rättshjälp för misstänkta och tilltalade i straffrättsliga förfaranden och för eftersökta personer i förfaranden i samband med en europeisk arresteringsorder.

I samband med att rådet antog färdplanen underströks det att den inte är uttömmande. Kommissionen uppmanades att undersöka behovet av ytterligare minimiregler när det gäller processuella rättigheter för misstänkta och tilltalade. Oskuldspresumtionsdirektivet är ett resultat av det arbetet.

Oskuldspresumtionsdirektivet ska vara genomfört i medlemsstaterna senast den 1 april 2018.

4.2 Direktivets syfte och innehåll

Syftet med direktivet är enligt artikel 1 att föreskriva minimiregler avseende vissa aspekter av oskuldspresumtionen i straffrättsliga förfaranden och rätten att närvara vid rättegången i straffrättsliga förfaranden. Direktivet ska tillämpas på fysiska personer som är misstänkta eller tilltalade för att ha begått ett brott. Rättigheterna gäller från det att en person blir misstänkt eller tilltalad till dess att det slutliga avgörandet har vunnit laga kraft, se artikel 2.

Artiklarna 3–7 behandlar oskuldspresumtionen. Medlemsstaterna ska se till att misstänkta och tilltalade i straffrättsliga förfaranden betraktas som oskyldiga till dess att deras skuld fastställts enligt lag.

Enligt artikel 4 ska medlemsstaterna vidta nödvändiga åtgärder för att se till att myndigheter i offentliga uttalanden och rättsliga avgöranden inte hänvisar till den misstänkte eller tilltalade som skyldig innan han eller hon har bevisats skyldig enligt lag. Undantag får endast göras när det är absolut nödvändigt av skäl som rör brottsutredningen eller ligger i allmänhetens intresse.

Artikel 5 stadgar att medlemsstaterna ska vidta lämpliga åtgärder för att se till att misstänkta och tilltalade inte framställs som skyldiga i domstol eller offentligt genom användning av fysiskt begränsande åtgärder, t.ex. hand- och fotfängsel. Artikel 5 hindrar dock inte användningen av fysiskt begränsande åtgärder om sådana krävs av säkerhetsskäl eller för att hindra misstänkta eller tilltalade från att avvika eller ha kontakt med tredje part.

Bevisbördan ska vila på åklagaren, se artikel 6. Detta krav ska dock inte hindra domstolen att på egen hand söka efter bevisning eller påverka försvarrets rätt att lägga fram bevisning. Medlemsstaterna ska vidare se till att alla tvivel i skuldfrågan är till den misstänktes eller tilltalades fördel.

Rätten att tiga och att inte behöva vittna mot sig själv regleras i artikel 7. Medlemsstaterna ska se till att misstänkta och tilltalade ska ha rätt att tiga med avseende på det brott som de misstänks eller tilltalats för att ha begått. De ska också se till att misstänkta och tilltalade har rätt att inte vittna mot sig själva. Medlemsstaterna får tillåta att rättsliga myndigheter vid påföljdsbestämningen beaktar misstänkta och tilltalades samarbetsvilja. Att misstänkta och tilltalade utövar sin rätt enligt artikel 7 får däremot aldrig användas mot dem. Artikeln ska inte hindra användandet av lagliga tvångsmedel som finns oberoende av den misstänkte eller tilltalades vilja. Den ska inte heller hindra att medlemstaterna använder skriftlig handläggning beträffande mindre förseelser.

I artiklarna 8 och 9 regleras rätten att närvara vid rättegången. Utgångspunkten är att medlemsstaterna ska se till att misstänkta och tilltalade har rätt att närvara vid sin egen rättegång. Det anges också när medlemsstaterna får tillåta att domstolen prövar och avgör skuldfrågan i den misstänktes eller tilltalades utvaro. Om den misstänktes eller tilltalades rätt att närvara vid rättegången åsidosatts ska han eller hon ha rätt till en ny rättegång eller ett motsvarande rättsmedel för prövning av sakfrågan.

Direktivets bestämmelser om rätten att närvara vid rättegången ska inte påverka tillämpningen av nationella bestämmelser som tillåter att förfaranden, eller delar av dessa, genomförs skriftligen. En förutsättning är dock att det är förenligt med rätten till en rättvis rättegång.

Artiklarna 10–16 innehåller bestämmelser om bl.a. tillgången till effektiva rättsmedel, införlivande och ikraftträdande.

5 Utgångspunkter för genomförandet

5.1 Förfaranden som omfattas av direktivets tillämpningsområde

Regeringens bedömning: Direktivets bestämmelser ger fysiska personer vissa rättigheter vid handläggningen av brottmål i domstol och under förundersökningen. Direktivets bestämmelser om oskuldspresumtionen omfattar även misstänkta i förfaranden om internationell rättslig hjälp i brottmål, förfaranden enligt en europeisk utredningsorder, förfaranden enligt en europeisk arresteringsorder och förfaranden om utlämning i anledning av brott.

Utredningens bedömning överensstämmer i huvudsak med regeringens bedömning. Enligt utredningen faller dock förfaranden enligt en

européisk arresteringsorder och förfaranden om utlämning i anledning av brott utanför direktivets tillämpningsområde.

Remissinstanserna: Samtliga remissinstanser tillstyrker eller har inga invändningar mot bedömningen.

Skälen för regeringens bedömning: Direktivet ger fysiska personer vissa rättigheter i processuellt hänseende. Juridiska personer omfattas inte av direktivet.

Direktivet är endast tillämpligt på straffrättsliga förfaranden. Det innebär för svensk del att direktivet är tillämpligt såväl vid handläggningen av brottmål i domstol som under förundersökningen (se vidare avsnitt 5.2). I oskuldspresumtionsdirektivet är gränsdragningen mellan straffrättsliga förfaranden och administrativa förfaranden tydligare definierad än i övriga direktiv som antagits inom ramen för färdplanen (jfr t.ex. prop. 2012/13:132 s. 15 och prop. 2013/14:157 s. 17). I ingressen anges att direktivet inte bör tillämpas på civilrättsliga förfaranden eller på administrativa förfaranden, inbegripet sådana administrativa förfaranden som kan leda till sanktioner, såsom förfaranden rörande konkurrens, handel, finansiella tjänster, vägtrafik, skatter eller skattetillägg, se beaktandesats 11.

I övrigt lämnar direktivet inte utrymme för att undanta några straffrättsliga förfaranden som innefattar ett konstaterande i skuldfrågan. Det hindrar emellertid inte att medlemstaterna genomför handläggningen av vissa mål mera summariskt, under förutsättning att rätten till en rättvis rättegång beaktas, se artiklarna 7.6 och 8.6. De summariska processformerna strafföreläggande och föreläggande av ordningsbot omfattas således av direktivet. Samma sak gäller förfaranden som resulterar i åtalsunderlåtelse eller straffvarning.

Med hänsyn till att oskuldspresumtionsdirektivet innehåller bestämmelser som syftar till att tillvarata rätten för misstänkta och tilltalade att betraktas som oskyldiga tills deras skuld har fastslagits enligt lag är frågan om direktivet också ska anses vara tillämpligt på utredningar om brott som misstänks vara begångna av den som inte fyllt femton år och som bedrivs enligt lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare. Frågan om denna typ av förfarande är att betrakta som ett straffrättsligt förfarande har inte diskuterats vid genomförandet av tidigare direktiv i färdplanen.

Ett förfarande enligt 31 § lagen om unga lagöverträdare är en utredning om brott som i praktiken bedrivs på ett sätt som till stor del liknar en förundersökning, även om syftet med utredningen huvudsakligen är ett annat (se hänvisningen till 23 kap. rättegångsbalken i 32 § lagen om unga lagöverträdare). Ett barn som är misstänkt för ett brott i en utredning enligt 31 § lagen om unga lagöverträdare bör därför ha samma rätt att betraktas och framställas som oskyldigt som en person som misstänks för ett brott i en förundersökning enligt rättegångsbalken. Direktivets rättigheter, i tillämpliga delar, bedöms därför omfatta dessa förfaranden, både de som inbegriper en s.k. bevistalan i domstol och de som innebär ett överlämnande av utredningen till socialtjänsten.

Direktivets rättigheter kopplade till oskuldspresumtionen får också genomslag i fråga om särskild rättsverkan av brott, t.ex. förverkande, i den mån förfarandet innefattar en bedömning i skuldfrågan. Direktivets bestämmelser om oskuldspresumtionen får även anses omfatta förfaran-

den enligt lagen (2000:562) om internationell rättslig hjälp i brottmål och förfaranden enligt en europeisk utredningsorder (en ny lag om europeisk utredningsorder träder i kraft den 1 december 2017, se prop. 2016/17:218, bet. 2017/18:JuU4, rskr 2017/18:28). Direktivet får därmed genomslag bl.a. när åtgärder vidtas mot en person som utomlands är misstänkt för brott, men som befinner sig i Sverige och hörs här (jfr prop. 2012/13:132 s. 15). Det kan konstateras att förfaranden enligt en europeisk arresteringsorder uttryckligen inkluderas i tillämpningsområdet för övriga direktiv i färdplanen, vilket inte är fallet i oskuldspresumtionsdirektivet. Regeringen anser emellertid att direktivets rättigheter kopplade till oskuldspresumtionen bör anses omfatta misstänkta i förfaranden enligt en europeisk arresteringsorder i den mån förfarandet innefattar en bedömning av den tilltalades skuld, t.ex. i samband med häktning. Detsamma bedöms gälla även förfaranden om utlämning i anledning av brott.

5.2 Start- och sluttidpunkt för direktivets tillämpningsområde

Regeringens bedömning: Direktivet gäller i förhållande till personer som är misstänkta för brott.

Rättigheterna gäller till dess att förfarandet avslutats genom en dom eller ett beslut som fått laga kraft.

Utredningens bedömning överensstämmer med regeringens bedömning.

Remissinstanserna: Samtliga remissinstanser tillstyrker eller har inga invändningar mot bedömningen.

Skälen för regeringens bedömning: De övriga direktiven i färdplanen ska tillämpas från det att en person formellt görs medveten om misstanken eller anklagelsen. Den ordningen ansluter till vad som gäller enligt den europeiska konventionen angående de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen). Artikel 6 i Europakonventionen gäller bl.a. den som är anklagad för brott. Europadomstolen har uttalat att en person generellt sett anses ha blivit anklagad för brott när någon myndighetsåtgärd vidtas som leder till att den enskildes situation väsentligt påverkas på grund av brottsmisstanken. Vanligtvis anses så vara fallet vid det officiella underrättandet av misstanken. Högsta domstolen och Högsta förvaltningsdomstolen har i enlighet med det sagda knutit rättigheterna enligt artikel 6 i Europakonventionen till den tidpunkt då en person skäligen kan misstänkas för att ha brutit mot gällande bestämmelser (se NJA 2001 s. 344 och RÅ 1996 ref. 97).

I förhållande till tidigare direktiv har detta ansetts innebära att rättigheterna gäller från delgivning av skälig misstanke om brott enligt 23 kap. 18 § rättegångsbalken (jfr prop. 2012/13:132 s. 14). I oskuldspresumtionsdirektivet är startpunkten något annorlunda formulerad. Direktivet är tillämpligt från det tillfälle då en person blir misstänkt eller tilltalad i ett straffrättsligt förfarande, oberoende av när personen

underrättas om detta av de behöriga myndigheterna (artikel 2). Frågan är vad detta innebär för rättigheternas tillämpning i praktiken.

För svenskt vidkommande är det klart att en person rent faktiskt kan vara misstänkt för ett brott utan att ännu ha underrättats om detta av behörig myndighet. Så snart någon pekats ut som skyldig i en anmälan om brott kan misstanke uppstå mot den personen. En förundersökning ska inledas när det finns anledning att anta att ett brott som lyder under allmänt åtal har begåtts, och i och med det påbörjas ett straffrättsligt förfarande i direktivets mening. Rättigheterna enligt direktivet kan därför komma att aktualiseras i ett tidigt skede av en brottsutredning. Att oskuldspresumtionen redan i dag ska beaktas i ett tidigt skede framgår bl.a. av kravet på objektivitet under förundersökningen och i brottsbekämpande verksamhet före förundersökningen se 23 kap. 4 § rättegångsbalken. Se vidare i avsnitt 6.2.

I praktiken kommer dock de processuella rättigheterna enligt direktivet vanligen att aktualiseras vid den tidpunkt när misstanken når graden skäligen misstanke. Det är också den tidpunkt då den misstänkte får anses vara i behov av mer konkreta processuella rättigheter. Det är t.ex. då han eller hon ska underrättas om brottsmisstanken och om sin rätt att tåga. Det är också vid den tidpunkten den misstänkte har rätt till insyn och visst inflytande på utredningen och i vissa fall också rätt till en offentlig försvarare, se 23 kap. 18 § och 21 kap. 3 a § rättegångsbalken samt 12 § förundersökningskungörelsen (1947:948). Även beträffande oskuldspresumtionsdirektivet kommer rättigheterna därför, i praktiken, huvudsakligen aktualiseras då en person skäligen kan misstänkas för ett brott inom ramen för ett straffrättsligt förfarande.

Rättigheterna enligt direktivet gäller till dess att förfarandet har avslutats genom en dom eller ett beslut som vunnit laga kraft. Rättsliga åtgärder och rättsmedel som är tillgängliga först när det berörda avgörandet redan fått laga kraft, inbegripet talan inför Europadomstolen, omfattas inte av tillämpningsområdet för direktivet.

6 Genomförande av oskuldspresumtionsdirektivet

6.1 Behovet av lagändringar

Regeringens bedömning: Det krävs endast en lagändring för att genomföra direktivet. Övriga åtaganden bedöms vara uppfyllda i gällande rätt.

Utredningens bedömning överensstämmer med regeringens bedömning.

Remissinstanserna: Majoriteten av remissinstanserna tillstyrker eller har inga invändningar mot bedömningen. *Riksdagens ombudsmän (JO)*, *Västmanlands tingsrätt*, *Juridiska fakulteten vid Stockholms universitet*,

Skälen för regeringens bedömning: Ett direktiv är bindande för medlemsstaterna när det gäller det resultat som ska uppnås, men överlåter åt medlemsstaterna att bestämma form och tillvägagångssätt för genomförandet. Det innebär att medlemsstaterna inte är bundna av sådant som direktivets terminologi eller systematik om det avsedda resultatet kan uppnås på annat sätt.

EU-domstolen har beträffande s.k. administrativa förfaranden funnit att förekomsten av allmänna principer i statsrätt eller förvaltningsrätt kan göra att ett införlivande genom särskilda lagstiftningsåtgärder är överflödigt, om principerna skapar en klar, precis och beständig ram som präglas av förutsägbarhet (se rättsfallet C-29/84, punkt 23). Ingenting talar emot att detsamma bör gälla allmänna principer i straffprocessuella förfaranden.

Den svenska straffrättsliga regleringen bygger redan i dag på principen att en misstänkt eller tilltalad ska betraktas som oskyldig till dess att hans eller hennes skuld har fastställts enligt lag. Huvudregeln är också att en misstänkt eller tilltalad ska ges möjlighet att muntligen lägga fram sin sak inför rätten.

Utredningen gör bedömningen att det krävs en lagändring för att tillgodose direktivets krav i fråga om misstänkta och tilltalades rätt att närvara vid rättegången men att övriga åtaganden uppfylls av gällande rätt. Majoriteten av remissinstanserna delar den uppfattningen men några framhåller att det finns behov av ytterligare lagstiftningsåtgärder. Remissinstansernas synpunkter och regeringens överväganden med anledning av dessa redovisas närmare i avsnitten 6.2–6.4. Sammanfattningsvis delar även regeringen utredningens bedömning. De närmare övervägandena i fråga om den lagändring som krävs redovisas i avsnitt 6.3.

Regeringen kommer att inom direktivets genomförandetid göra de förordningsändringar som kan behövas för att garantera att den som är skäligen misstänkt för brott informeras om sina rättigheter enligt direktivet.

6.2 Oskuldspresumtionen

Regeringens bedömning: Det krävs inga lagändringar för att genomföra direktivets bestämmelser om oskuldspresumtionen.

Utredningens bedömning överensstämmer med regeringens bedömning.

Remissinstanserna: Majoriteten av remissinstanserna tillstyrker eller har inga invändningar mot bedömningen. *JO* anser att direktivet syftar till att stärka den enskildes rättigheter i förhållande till Europakonventionen och att 35 kap. 4 § rättegångsbalken, som ger möjlighet att tillmäta den tilltalades tystnad bevisverkan, strider mot direktivet. *Västmanlands tingsrätt* påpekar att det bör övervägas om inte den tilltalade ska informeras om sin rätt att tåga och att inte vittna mot sig själv innan ett förhör under huvudförhandlingen. *Ekobrottsmyndigheten*

påpekar att det tydligt bör framgå vilka krav man med hänvisning till oskuldspresumtionen kan ställa på en tidigare utredning inom ramen för ett administrativt förfarande, den misstänktes medverkan och grunden för att han eller hon medverkat i utredningen. *Juridiska fakulteten vid Stockholms universitet* bedömer att tydligare och mer restriktiva regler om användande av hand- och fotfängsel under huvudförhandlingen bör införas i lag. *Sveriges advokatsamfund* anser dels att oskuldspresumtionen som allmän rättsprincip bör lagfästas, dels att rätten att inte behöva medverka till utredningen av sin egen skuld bör få en betydligt starkare ställning än vad som har föreslagits. *Sveriges advokatsamfund* anser också att utredande myndighet bör åläggas en skyldighet att upplysa närstående om deras rätt att inte behöva vittna mot en anhörig som är misstänkt eller tilltalad.

Skälen för regeringens bedömning

Oskuldspresumtionen som allmän rättsprincip

I 2 kap. 19 § regeringsformen anges att lag eller annan föreskrift inte får meddelas i strid med Sveriges åtaganden på grund av Europakonventionen. Europakonventionen är införlivad i svensk rätt genom lagen (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. Vid tiden för inkorporeringen gjorde regeringen bedömningen att svensk lagstiftning i allmänhet uppfyller konventionens krav (se prop. 1993/94:117 s. 40 f.).

Även om oskuldspresumtionen inte uttryckligen har legat till grund för rättegångsbalken, bygger den svenska rättegångsordningen inte desto mindre på utgångspunkten att en misstänkt eller tilltalad ska betraktas som oskyldig tills det finns en fällande dom. Detta visar sig på flera sätt i svensk rätt, inte minst i 2 kap. 11 § regeringsformen som slår fast att en rättegång ska genomföras rättvist och inom skäligen tid (se prop. 2009/10:80 s. 160).

Oskuldspresumtionen som princip och allmän rättsgrundsats är således lagfäst genom inkorporeringen av Europakonventionen men kommer i övrigt inte till direkt uttryck i lagstiftningen. Däremot kommer den till indirekt uttryck på flera sätt. I rättegångsbalken och förundersökningskungörelsen finns bestämmelser som syftar till att upprätthålla oskuldspresumtionen i straffrättsliga förfaranden, t.ex. regler om jäv och om hur en förundersökning får bedrivas.

Sveriges advokatsamfund anser att oskuldspresumtionen som allmän rättsprincip bör lagfästas. Regeringen delar dock utredningens och flera av remissinstansernas uppfattning att en sådan bestämmelse inte skulle tillföra någonting i sak. Direktivet kräver inte att principen som sådan lagfästs. Någon ytterligare författningsreglering av själva rättsprincipen bedöms därför inte vara nödvändig.

Misstänkta och tilltalade får inte framställas som skyldiga

Artiklarna 4 och 5 i direktivet innebär att den svenska rättsordningen måste garantera att misstänkta och tilltalade inte framställs som skyldiga innan skulden fastställts enligt lag. Artikel 4 är en av de artiklar i direktivet som får ett visst genomslag även innan en person är skäligen

misstänkt, dvs. direktivets huvudsakliga starttidpunkt, se avsnitt 5.2 ovan. Undantag från artikel 4 får göras när det är absolut nödvändigt av skäl som rör brottsutredningen eller ligger i allmänhetens intresse. Det är inte avsett att artikel 4 ska påverka åtgärder av åklagaren som syftar till att bevisa att den misstänkte eller tilltalade är skyldig eller hindra preliminära avgöranden av processuell karaktär, såsom beslut om anhållande och häktning. Undantag från artikel 5 får göras av säkerhetsskäl eller för att hindra den misstänkte eller tilltalade från att avvika eller ha kontakt med tredje part.

Rätten till en rättvis rättegång är, som nämns ovan, grundlagsfäst i 2 kap. 11 § andra stycket regeringsformen. Det är också kravet på domstolars och andra förvaltningsmyndigheters skyldighet att i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen och iakttä saktlighet och opartiskhet (1 kap. 9 § regeringsformen). Av bestämmelserna i 23 kap. 4 § rättegångsbalken följer att både förundersökning och brottsbekämpande verksamhet ska bedrivas objektivt. Kraven på objektivitet i dessa bestämmelser gäller under hela det straffrättsliga förfarandet, dvs. både före och efter att någon underrättats om skäligen misstanke. Åklagaren och den som biträder honom eller henne ska även bedriva sitt arbete objektivt efter att åtal väckts, se 45 kap. 3 a § rättegångsbalken. Också bestämmelserna om domarjäv i 4 kap. 13 § rättegångsbalken ska garantera opartiskhet och hindra domare från att uttala sig offentligt om en misstänkt eller tilltalads skuld innan frågan har slutligt avgjorts. Liknande jävsbestämmelser finns för poliser, åklagare och andra tjänstemän.

Juridiska fakulteten vid Stockholms universitet efterlyser tydligare och mer restriktiva regler om användande av hand- och fotfängsel under huvudförhandlingen. I 1 kap. 6 § häkteslagen (2010:611) anges att verkställighet av ett frihetsberövande inte får innebära andra begränsningar i den intagnes frihet än vad som följer av lagen eller som är nödvändiga för att upprätthålla ordning och säkerhet. Vid förhandlingar i domstol ankommer det på rättens ordförande att upprätthålla ordningen, se 5 kap. 9 § rättegångsbalken. Ordföranden är då skyldig att beakta bestämmelserna i häkteslagen och förväntas aktivt ta ställning till om den misstänkte eller tilltalade ska hållas fängslad under förhandlingen. Utgångspunkten är att hand- och fotfängsel inte ska användas under förhandlingen, om det inte är oundgängligen påkallat av säkerhetsskäl (jfr JO 1958 s. 54, JO 1973 s. 200 och JO dnr 2244-1993).

Regeringen gör sammanfattningsvis bedömningen att svensk rätt uppfyller kraven i artiklarna 4 och 5 i direktivet.

Principen om åklagarens bevisbörda

Av artikel 6 i direktivet följer att bevisbördan vid fastställandet av misstänkta och tilltalades skuld åvilar åklagaren och att alla tvivel i skuldfrågan ska vara till den misstänktes eller tilltalades fördel. I beaktandesats 22 i direktivets ingress förtydligas att medlemsstaterna får tillåta användningen av presumtioner om sakförhållanden eller om rättsläget rörande straffrättsligt ansvar. Sådana presumtioner bör dock hållas inom rimliga gränser och med beaktande av vad saken rör och det allmänna kravet på proportionalitet. Presumtionerna bör kunna kullkastas och

under alla omständigheter endast användas om rätten till försvar respekteras. I beaktandesatsen anges också att bestämmelsen inte inskränker domstolens befogenheter att utföra utredningar på eget initiativ eller domstolens oberoende när den bedömer den misstänktes eller tilltalades skuld.

Principen om åklagarens bevisbörda, som inbegriper grundsatsen att alla tvivel i skuldfrågan ska vara till den misstänktes eller tilltalades fördel, har haft en klar ställning i svensk rätt under lång tid och det är tydligt att rättstillämparen anser sig bunden av principen (jfr NJA II 1943 s. 446). Högsta domstolen har flera gånger uttryckt att den tilltalades skuld ska vara ”ställd utom rimligt tvivel” för en fällande dom (se bl.a. NJA 1980 s. 725, NJA 1982 s. 164, NJA 1996 s. 176 och NJA 2015 s. 702). I det ligger dels ett krav på att åklagaren ska visa att bevisningen lever upp till beviskravet, dels ett krav på att varje rimligt tvivel ska komma den tilltalade till godo.

Även om utgångspunkten är att åklagaren har bevisbördan finns det några situationer där bevisbördan för ett enskilt rekvisit kan gå över till den tilltalade, t.ex. i mål om förtal enligt 5 kap. 1 § brottsbalken. De situationer som tillåter avsteg från principen om åklagarens bevisbörda är emellertid begränsade. Avstegen kan inte betraktas som stora och det är fråga om en sådan förklaringsbörda eller en sådan presumption som Europadomstolen godtagit (se Europadomstolens dom den 7 oktober 1988 i målet *Salabiaku mot Frankrike*). Med hänsyn till det och till det utrymme för presumtioner som framgår av beaktandesats 22 bedöms dessa avvikelser från huvudregeln inte strida mot artikel 6 i direktivet.

Regeringen kan, liksom utredningen, konstatera att principen om åklagarens bevisbörda och att alla tvivel ska komma den tilltalade till godo är en självklar utgångspunkt i rättstillämpningen. Den rättsliga ram den skapar är tillräckligt klar och precis för att uppfylla direktivets krav. De avsteg från principen som förekommer i svensk rätt bedöms vidare vara förenliga med direktivet. Sammanfattningsvis gör regeringen bedömningen att artikel 6 inte föranleder någon författningsreglering.

Rätten att tåga och att inte behöva vittna mot sig själv

Misstänkta och tilltalades rätt att tåga och att inte behöva vittna mot sig själva framgår av artikel 7. Rätten gäller med avseende på det brott som personen misstänks eller tilltalas för att ha begått (artikel 7.1). Artikel 7 hindrar inte att misstänkta och tilltalades samarbetsvilja beaktas vid påföljdsbestämningen (artikel 7.4). Ett utövande av rätten får emellertid inte användas mot den misstänkte eller tilltalade och får inte beaktas som bevis för att de har begått den påstådda gärningen (artikel 7.5). Utövandet av rätten att inte vittna mot sig själv ska inte hindra den behöriga myndighetens upptagning av bevis som kan erhållas lagligen genom användning av lagliga tvångsmedel och som finns oberoende av de misstänkta eller tilltalades vilja (artikel 7.3).

I beaktandesatserna 24–32 i direktivets ingress finns ytterligare förtydliganden av hur rättigheterna enligt artikeln är avsedda att tillämpas. Här framgår bl.a. att vid prövningen av om rätten att tåga och att inte vittna mot sig själv har kränkts bör Europadomstolens tolkning av rätten till en rättvis rättegång i enlighet med Europakonventionen beaktas.

I svensk rätt finns ett flertal bestämmelser som ska garantera en misstänkt eller tilltalad rätt att tåga och att inte vittna mot sig själv under hela det straffrättsliga förfarandet.

Av 36 kap. 1 § rättegångsbalken framgår att en tilltalad inte får vittna. Vittnesförhör får inte heller hållas med någon som har åtalats för medverkan till den gärning som förhöret gäller eller för en gärning som har omedelbart samband med den gärningen. Med åtalad jämställs den som är skäligen misstänkt och har underrättats om misstanken enligt 23 kap. 18 § rättegångsbalken, den som har meddelats strafföreläggande eller föreläggande om ordningsbot eller som till följd av beslut enligt bestämmelser om åtalsunderlåtelse, straffvarning eller särskild åtalsprövning inte har åtalats. Bestämmelsen innebär att dessa personer får höras men att de inte får höras under straffansvar. Den som är misstänkt för ett brott omfattas inte heller av editionsplikt (38 kap. 2 § rättegångsbalken).

Av 36 kap. 6 § rättegångsbalken framgår vidare att ett vittne har rätt att vägra yttra sig om en omständighet vars yppande skulle avslöja att vittnet eller någon närstående till honom eller henne skulle ha förövat en brottslig eller vanärande handling. Det finns en motsvarande rätt att vägra lämna ut en skriftlig handling i 38 kap. 2 § rättegångsbalken.

Det finns också bestämmelser om att man under förhör inte får använda medvetet oriktiga uppgifter, löften, tvång, hot, uttrötning eller andra otillbörliga åtgärder för att framkalla erkännande eller uttalande i viss riktning (23 kap. 12 § rättegångsbalken). Av 17 § förundersökningskungörelsen följer att särskild hänsyn ska tas vid förhör med misstänkta som är under 18 år.

Att en misstänkt eller tilltalad väljer att tåga eller i övrigt underlåter att medverka får som huvudregel i svensk rätt inte heller användas som bevis mot honom eller henne. En tilltalads underlåtenhet att medverka får dock tillmätas viss betydelse i bevishänseende enligt 35 kap. 4 § rättegångsbalken. Bestämmelsen är ett utslag av den svenska principen om fri bevisprövning.

Utredningen anser att bestämmelsen i 35 kap. 4 § rättegångsbalken är förenlig med direktivets krav. JO är emellertid av en annan uppfattning och anser att bestämmelsen står i strid med direktivet, eftersom direktivet handlar om en förstärkning av vissa aspekter av oskuldspresumtionen och därför syftar till att ge den som utnyttjar sin rätt att tåga ett mer omfattande skydd än vad som följer av Europakonventionen. JO anser därför att frågan behöver belysas ytterligare.

Regeringen kan konstatera att det av beaktandesats 27 framgår att artikel 7 ska tolkas i ljuset av Europadomstolens praxis, och att, som anges i beaktandesats 28, det inte är tänkt att rättigheterna i artikel 7 ska påverka nationella bestämmelser om domstolars och domares bevisprövning, förutsatt att rätten till försvar respekteras. Som JO anför avser direktivet en förstärkning av vissa aspekter av oskuldspresumtionen i medlemsländerna. Regeringen delar dock inte uppfattningen att detta innebär att direktivet ger ett mer omfattande skydd än vad som framgår av Europadomstolens praxis. I likhet med ett flertal remissinstanser, bl.a. *Juridiska fakulteten vid Lunds universitet*, bedömer regeringen att direktivet snarare syftar till att genom gemensamma minimiregler förtydliga de skyldigheter medlemsländerna redan har

enligt Europakonventionen och EU:s rättighetsstadga. Europadomstolens avgöranden bedöms därför kunna vara vägledande vid tolkningen av artikel 7 i direktivet.

Enligt Europadomstolens praxis är det tillåtet med nationella bestämmelser om bevisverkan av en misstänkt eller tilltalads passivitet, under förutsättning att rätten till en rättvis rättegång och oskuldspresumtionen respekteras (jfr Europadomstolens dom den 8 februari 1996 i målet *John Murray mot Förenade kungariket* och den 6 juni 2000 i målet *Averill mot Förenade kungariket*). Det innebär att den misstänktes eller tilltalades tystnad inte ensamt kan användas som bevis för hans eller hennes skuld, utan det krävs även annan, tyngre vägande bevisning.

Det står klart att den tilltalades tystnad inte ensam kan användas som bevis för hans eller hennes skuld i svensk rättstillämpning. Bestämmelsen i 35 kap. 4 § rättegångsbalken ska enligt motiven tillämpas med stor varsamhet (se NJA II 1943 s. 449). Bestämmelsen påverkar inte kravet på att det är åklagaren som måste prestera tillräcklig bevisning för att styrka brott. Regeringen bedömer därför att bestämmelsen inte är oförenlig med direktivet.

Särskilt om rätten att tåga och myndigheters möjlighet att begära in uppgifter

En frågeställning som belysts i tidigare sammanhang, då i förhållande till artikel 6 i Europakonventionen, är hur rätten att tåga och att inte vittna mot sig själv påverkar myndigheters möjligheter att i ett tidigt skede kräva in uppgifter av enskilda (se t.ex. prop. 1997/98:10 s. 53 f., SOU 2004:37 s. 293 f. och NJA 2001 s. 563).

Direktivets rättigheter omfattar misstänkta och tilltalade i ett straffrättsligt förfarande (artikel 2). Som framgår av avsnitt 5.2 bedöms tidpunkten för när rättigheterna kan göras gällande ofta vara densamma för rättigheterna i oskuldspresumtionsdirektivet och rättigheterna i artikel 6 i Europakonventionen. För svenskt vidkommande är det huvudsakligen när någon är skäligen misstänkt för brott.

Europadomstolen har emellertid uttalat att rätten att tåga och att inte vittna mot sig själv ibland kan få genomslag även innan den tidpunkten. En sådan situation kan uppkomma när uppgifter som inhämtas från en enskild innan ett straffrättsligt förfarande inleds används mot honom eller henne i det senare straffrättsliga förfarandet. I ett sådant fall kan det vara oförenligt med artikel 6 att tvinga fram uppgifter från den enskilde genom t.ex. straff- eller viteshot. En förutsättning för detta är dock att det finns ett nära samband mellan uppgiftsskyldigheten och ett eventuellt straffrättsligt förfarande. Ett förfarande ska antingen ha inletts eller vara nära förestående (se t.ex. Europadomstolens domar den 8 april 2004 i målet *Weh mot Österrike* och den 25 februari 1993 i målet *Funcke mot Frankrike*).

Frågan om hur svensk rätt förhåller sig till detta utvidgade tillämpningsområde för artikel 6 har kommit upp i olika sammanhang, t.ex. på skatte-, miljö- och insolvensrättsområdet (se t.ex. prop. 1997/98:10 s. 53 f., SOU 2004:37 s. 293 f. och NJA 2001 s. 563). Den fråga som har diskuterats är framförallt om myndigheters utredningsbefogenheter

ibland kan komma att stå i konflikt med rätten att tåga och att inte vittna mot sig själv.

Regeringen har tidigare framhållit att förelägganden som inte är sanktionerade måste kunna användas av skattemyndigheten vid utredningen av skatteärenden eftersom sådana förelägganden inte borde betraktas som tvångsmedel i konventionens mening (se prop. 2001/02:25 s. 205 f. och prop. 2002/03:106 s. 334 f.). Det finns inte anledning att göra en annan bedömning nu. Det finns inte heller anledning att göra en annan bedömning i fråga om andra myndigheters utredningsbefogenheter. Skyldigheten för myndigheter att i dessa sammanhang beakta rätten att tåga och att inte vittna mot sig själv bör således innebära en begränsning av möjligheterna att använda sig av sanktionerade förelägganden i vissa situationer.

Diskussionen om skattemyndighetens utredningsbefogenheter i tidigare lagstiftningsärenden på skatteområdet har lett till att det numera finns en bestämmelse i 44 kap. 3 § skatteförfarandelagen (2011:1244) som förbjuder vitesförelägganden i fall då det finns anledning att anta att den som ska föreläggas har begått en gärning som är straffbelagd eller som kan leda till skattetillägg, återkallelseavgift eller kontrollavgift, och föreläggandet avser en utredning av en fråga som har samband med den misstänka gärningen. Om den som ska föreläggas är en juridisk person, gäller detta förbud även ställföreträdare för den juridiska personen. En liknande bestämmelse finns i 7 kap. 6 § tullagen (2016:253).

På miljöområdet har inga motsvarande bestämmelser införts i lag men det är klart att myndigheterna förväntas tillämpa principen, vilket också kommer till uttryck i praxis (se Svea hovrätt, Miljööverdomstolens dom den 8 november 2004 i mål M 5080-03 [MÖD 2004:64]).

Det finns alltså i svensk rätt en tydlig princip om att myndigheter inte ska använda sig av sanktionerade förelägganden i fall då det finns en befogad anledning att anta att den som föreläggandet riktar sig till har begått ett brott. På vissa områden är principen lagfäst, på andra områden framgår den av praxis. Den svenska rättsordningen bedöms därigenom vara anpassad till Europadomstolens domar på området. Med hänsyn till att artikel 7 i oskuldspresumtionsdirektivet ska ses i ljuset av Europadomstolens tolkning av rätten till en rättvis rättegång bedöms följaktligen svensk rätt överensstämma med direktivet även i denna del.

Särskilt om rätten att tåga och vissa straffbestämmelser

Rätten att tåga och rätten att inte vittna mot sig själv får även betydelse utanför den rena processlagstiftningen. Under senare tid har framför allt smitningsbrottets (5 § lagen [1951:649] om straff för vissa trafikbrott) förenlighet med artikel 6 i Europakonventionen varit föremål för bedömning i svensk domstol. Enligt bestämmelsen kan t.ex. en person som har kört onykter och orsakat en trafikolycka vara skyldig att vid straffansvar lämna upplysningar om sig själv och händelsen.

Bestämmelsen träffar alla situationer där en trafikolycka inträffat, oberoende av om något brott har begåtts i samband med olyckan. De svenska straffbestämmelserna i sig bedöms därför inte strida mot artikel 7 i direktivet, även om rätten att tåga och rätten att inte vittna mot sig själv kan aktualiseras i vissa av de situationer som träffas av

bestämmelserna (jfr Europadomstolens dom den 8 april 2004 i målet *Weh mot Österrike*).

Rättigheternas genomslag är många gånger beroende av omständigheterna i det enskilda fallet. Rättstillämparen har därför en viktig roll i upprätthållandet av rätten för den enskilde att tåga och att inte vittna mot sig själv.

Särskilt om rätten att tåga och rätten till information

Sedan den 1 juni 2014 ska den som skäligen misstänks för brott i samband med underrättelsen om misstanken även underrättas om sin rätt att inte behöva yttra sig (12 § förundersökningskungörelsen). Ändringen är en följd av genomförandet av direktivet om rätten till information. Oskuldspresumtionsdirektivet förordar att den misstänkte eller tilltalade vid samma tillfälle även informeras om sin rätt att inte vittna mot sig själv (beaktandesatserna 31–32). Som nämns i avsnitt 6.1 kommer regeringen att inom direktivets genomförandetid göra de förordningsändringar som kan behövas för att garantera att den som är skäligen misstänkt för brott informeras om sina rättigheter enligt direktivet.

Västmanlands tingsrätt anser att den tilltalade bör påminnas om sin rätt att tåga och att inte vittna mot sig själv innan ett förhör under huvudförhandlingen inleds. Regeringen bedömer att det får anses tillräckligt att den tilltalade informeras om denna rätt före huvudförhandlingen i enlighet med vad som sägs ovan.

Sveriges advokatsamfund menar att utredande myndighet bör åläggas en skyldighet att upplysa närstående om deras rätt att inte behöva vittna mot en anhörig som är misstänkt eller tilltalad. Direktivet rör endast misstänkta och tilltalades rättigheter. Det finns inte tillräckliga skäl att ta några initiativ till en sådan ändring inom ramen för detta lagstiftningsärende.

6.3 Rätten att närvara vid rättegången

Regeringens förslag: Möjligheten att avgöra ett mål i den tilltalades utvaro utan att han eller hon delgivits kallelse till förhandlingen tas bort.

Utredningens förslag överensstämmer med regeringens förslag.

Remissinstanserna: Majoriteten av remissinstanserna tillstyrker eller har inga invändningar mot förslaget. *Hovrätten för Västra Sverige* anser att den möjlighet som finns för åklagaren att meddela åtalsunderlåtelse eller straffvarning innan åtal har väckts, trots att den misstänkte vill få till stånd en domstolsprövning, inte är förenlig med direktivet. *Sveriges advokatsamfund* framför synpunkter på vilken delgivningsform som bör användas vid kallelse till huvudförhandling. *Svea hovrätt* framför också synpunkter på delgivningsförfarandet och framhåller att ett större ansvar bör kunna läggas på den tilltalade i dessa sammanhang.

Utgångspunkter

Artiklarna 8 och i 9 i direktivet reglerar en misstänkts eller tilltalads rätt att närvara vid rättegången. Huvudregeln är att en misstänkt eller tilltalad ska ges en faktisk möjlighet att närvara vid sin rättegång (artikel 8.1). Medlemsstaterna får dock tillåta att ett mål avgörs i den tilltalades utevaro under vissa förutsättningar (artiklarna 8.2–8.4). Av artikel 9 följer att en misstänkt eller tilltalad i vissa fall ska ha rätt till en ny rättegång.

I den svenska rättsordningen garanteras rätten att närvara vid rättegången dels genom Europakonventionens ställning som lag, dels genom en rad processrättsliga bestämmelser som ger uttryck för denna grundläggande princip. Huvudregeln är enligt 21 kap. 2 § rättegångsbalken att den tilltalade ska vara närvarande vid huvudförhandlingen både i tingsrätten och i hovrätten.

Rätten att närvara vid huvudförhandlingen i tingsrätten

Det är möjligt att under vissa förutsättningar göra undantag från huvudregeln att den tilltalade ska vara närvarande vid huvudförhandlingen i tingsrätten. Den tilltalade ska till att börja med alltid ha delgivits stämning och, utom i sällsynta fall, även kallelse till förhandlingen (45 kap. 9 §, jfr 33 kap. 2 § och 46 kap. 15 a § rättegångsbalken). Kallelsen ska innehålla information om att målet kan komma att avgöras trots att den tilltalade uteblir eller endast inställer sig genom ombud (45 kap. 15 § rättegångsbalken). En ytterligare förutsättning för prövning i den tilltalades utevaro är enligt 46 kap. 15 a § rättegångsbalken att saken ska kunna utredas tillfredsställande. Utgångspunkten är att utredningen ska ge tillräckligt underlag för en från rättssäkerhetssynpunkt godtagbar dom (se prop. 1981/82:105 s. 22 f.). Därutöver ska en av följande tre situationer vara för handen:

1. Det finns inte anledning att döma till annan påföljd än böter, fängelse i högst sex månader, villkorlig dom eller skyddstillsyn eller sådana påföljder i förening.

2. Den tilltalade har, sedan han eller hon delgetts stämning, avvikit eller håller sig undan på ett sådant sätt att han eller hon inte kan hämtas till huvudförhandlingen.

3. Den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning och hans eller hennes närvaro är därför inte nödvändig.

I 46 kap. 15 a § tredje stycket rättegångsbalken anges att ett mål, i de fall som avses i punkten 2, får avgöras i den tilltalades utevaro även om han eller hon inte har delgetts kallelse till förhandlingen. Bestämmelsen innebär alltså att tingsrätten i vissa fall kan avgöra ett mål utan att den tilltalade har underrättats om huvudförhandlingen och följderna av hans eller hennes utevaro.

Enligt direktivet ska en misstänkt eller tilltalad få vetskap om de åtgärder som vidtas i en rättegång och ges möjlighet att bevaka sin rätt i förfarandets olika steg. Detta innefattar en skyldighet för medlemsstaterna att se till att den misstänkte eller tilltalade underrättas om datum och tid för rättegången (beaktandesats 36). I förlängningen bör det

innebära att den tilltalade måste få information om varje förhandlings-tillfälle där skuldfrågan kan komma att avgöras.

Även om bestämmelsen i 46 kap. 15 a § tredje stycket rättegångsbalken enligt förarbetena är avsedd att tillämpas med stor försiktighet och enbart i de fall där den tilltalade bevisligen avvikit eller avsiktligt håller sig undan mer varaktigt (se NJA II 1943 s. 589 och prop. 1981/82:105 s. 10) bedömer regeringen att en tillämpning av bestämmelsen strider mot kravet på information i artikel 8.2 i direktivet. Eftersom den tilltalade inte har delgetts kallelse till huvudförhandlingen kan han eller hon i dessa fall inte sägas ha underrättats om huvudförhandlingen och följderna av en utevaro.

Om ett mål har avgjorts i den tilltalades utevaro i strid med artikel 8 uppfyller medlemsstaterna ändå direktivets krav om den nationella rättsordningen ger den tilltalade rätt till en ny rättegång eller tillgång till ett annat rättsmedel som medger en ny prövning av sakfrågan där den tilltalade har möjlighet att delta på ett effektivt sätt och lägga fram sitt försvar (se artikel 9). En tingsrättsdom kan visserligen överklagas till hovrätten men möjligheten att få till en fullständig omprövning i sak beror på om prövningstillstånd meddelas. Regeringen bedömer därför att kravet på prövningstillstånd medför att en rätt till ny prövning inte kan garanteras på det sätt direktivet förutsätter. Inte heller de extraordinära rättsmedlen innebär en sådan andra chans till förhandling som avses i artikel 9 i direktivet. Mot bakgrund av det anförda gör regeringen, i likhet med utredningen, bedömningen att möjligheten att avgöra ett mål i den tilltalades utevaro trots att han eller hon inte har delgetts kallelse till huvudförhandlingen måste tas bort för att svensk rätt ska uppfylla direktivets krav.

Rätten att närvara vid huvudförhandlingen i hovrätten

Direktivets krav på en misstänkts eller tilltalads rätt att närvara vid sin egen rättegång gäller under hela det straffrättsliga förfarandet och omfattar alltså även rättegången i hovrätten.

Också i hovrätten är huvudregeln att ett brottmål, som inte kräver prövningstillstånd eller där prövningstillstånd meddelas, ska avgöras efter huvudförhandling. Bestämmelser om hur hovrätten ska handlägga ett brottmål när en part inte kommer till en huvudförhandling finns i 51 kap. 21 § rättegångsbalken. Om den som dömts i tingsrätten överklagat och sedan uteblir från huvudförhandlingen förfaller överklagandet. Detsamma gäller om han eller hon förelagts att inställa sig personligen men endast inställer sig genom ombud och det inte finns särskilda skäl mot att överklagandet förfaller.

Om den tilltalade är motpart i hovrätten kan överklagandet i vissa fall komma att prövas i hans eller hennes utevaro; om han eller hon förelagts att inställa sig vid vite men uteblir eller ska hämtas till förhandlingen och hämtning inte kan ske, se 51 kap. 21 § fjärde stycket rättegångsbalken. En förutsättning anses dock vara, även om det inte framgår av lagtexten, att utredningsbehovet inte motiverar något annat (se prop. 1986/87:89 s. 165). Se även NJA 2009 s. 836.

En klagande som i efterhand visar att han eller hon hade laga förfall för sin utevaro som inte kunde anmälas i tid har rätt att få målet återupptaget (51 kap. 22 § rättegångsbalken).

För att hovrätten ska kunna avgöra ett mål i den tilltalades utevaro eller låta ett överklagande förfalla krävs alltid att den tilltalade delgetts kallelse till förhandlingen. Någon motsvarande bestämmelse till 46 kap. 15 a § första stycket 2 rättegångsbalken finns alltså inte för rättegången i hovrätten.

Regeringen bedömer i likhet med utredningen att möjligheten att hålla förhandling i den tilltalades utevaro i hovrätten är förenlig med direktivets krav.

Skriftliga förfaranden och rätten till en rättvis rättegång

I direktivets artikel 8.6 anges att straffrättsliga förfaranden eller delar av dessa får genomföras skriftligen och av artikel 7.6 framgår att handläggningen av mål om mindre förseelser får genomföras skriftligen utan att den misstänkte eller tilltalade hörs av behöriga myndigheter. En förutsättning för detta är dock enligt båda artiklarna att förfarandet är förenligt med rätten till en rättvis rättegång.

Hovrätten för Västra Sverige anser att möjligheten för åklagaren att meddela åtalsunderlåtelse eller straffvarning – innan åtal har väckts – även när den misstänkte vill få till stånd en prövning i domstol står i strid med direktivet.

Även om möjligheten finns bedöms åtalsunderlåtelse eller straffvarning i praktiken normalt inte aktualiseras om den misstänkte önskar en domstolsprövning (jfr NJA II 1943 s. 262). En sådan tillämpning av bestämmelserna om åtalsunderlåtelse och straffvarning ligger väl i linje med Europakonventionens krav på rätten till domstolsprövning och detta direktivs krav på rätten att närvara vid rättegången. En åklagares beslut om att meddela åtalsunderlåtelse i en sådan situation kan också överprövas av en överordnad åklagare.

Det väsentliga när det gäller rätten till en rättvis rättegång måste anses vara att den misstänkte eller tilltalade i praktiken aldrig berövas rätten att muntligen vid en offentlig förhandling lägga fram sin sak. I likhet med utredningen bedömer regeringen att den rätten är tillgodosedd i gällande lagstiftning. De möjligheter som finns att avgöra brottmål utan förhandling är följaktligen förenliga med direktivet.

6.4 Rätten till effektiva rättsmedel

Regeringens bedömning: Det krävs inga lagändringar för att genomföra direktivets bestämmelser om effektiva rättsmedel.

Utredningens bedömning överensstämmer med regeringens bedömning.

Remissinstanserna: Majoriteten av remissinstanserna tillstyrker eller har inga invändningar mot bedömningen. *Juridiska fakulteten vid Stockholms universitet* anser att en ordförandes beslut under huvudför-

handling om hand- och fotfängsel ska kunna överklagas särskilt i vissa fall.

Skälen för regeringens bedömning: Enligt artikel 10 i direktivet ska medlemsländerna se till att misstänkta och tilltalade har tillgång till ett effektivt rättsmedel om deras rättigheter enligt direktivet åsidosätts. I beaktandesats 44 förtydligas att ett effektivt rättsmedel vid ett åsidosättande av någon av de rättigheter som föreskrivs i direktivet så långt det är möjligt bör ha till effekt att misstänkta eller tilltalade får samma ställning som de skulle ha haft om åsidosättandet inte hade inträffat.

Kravet på ett effektivt rättsmedel är inte unikt för oskuldspresumtionsdirektivet. Rätten till ett effektivt rättsmedel är fastslagen i artikel 47 i EU:s rättighetsstadga och en liknande reglering finns bl.a. i artikel 12 i EU:s försvarardirektiv (2013/48/EU). Ett krav på effektiva rättsmedel finns också i artikel 13 i Europakonventionen.

Det kanske tydligaste exemplet på ett effektivt rättsmedel i svensk rätt är möjligheten att få ett avgörande överprövat eller omprövat genom överklagande. Har vissa processuella rättigheter åsidosatts finns också möjligheten att få ett avgörande ändrat eller upphävt på grund av rättegångsfel, se t.ex. 50 kap. 26 och 28 §§, 58 kap. 2 § och 59 kap. 1 § rättegångsbalken. Någon skyldighet att, som *Juridiska fakulteten vid Stockholms universitet* är inne på, införa en möjlighet att överklaga ett beslut om hand- och fotfängsel särskilt under rättegången bedöms dock inte följa av direktivet. Det kan noteras att frågor om ordning och säkerhet i rättssalen prövas kontinuerligt av rätten.

Vidare får möjligheterna för domstolen att välja en mildare påföljd eller sätta ned fängelsestraffet till följd av långsam handläggning anses utgöra effektiva rättsmedel. Vid fel eller försummelse från det allmännas sida finns också möjlighet till skadestånd eller ersättning i vissa fall.

Det kan sammanfattningsvis konstateras att de angivna rättsmedlen kan tillgripas i fall där oskuldspresumtionen inte har beaktats. I praxis har kränkningar av rätten att tåga och rätten att inte vittna mot sig själv bl.a. beaktats vid straffmätningen (se NJA 2011 s. 638). Det har också förekommit att åtal har lämnats utan bifall när rätten till en rättvis rättegång har blivit oåterkalleligen undergrävd (NJA 2007 s. 1037). När myndigheter felaktigt framställt misstänkta eller tilltalade som skyldiga innan deras skuld fastställts enligt lag aktualiseras både artikel 4.2 och artikel 10 i direktivet. Åsidosätts denna rättighet under pågående handläggning kan den misstänkte eller tilltalade göra en jävsinvändning. En påföljande dom kan också undanröjas av högre rätt om en person i rätten varit jävig. Även extraordinära rättsmedel, såsom resning eller klagan över domvilla, kan aktualiseras om jäv förekommit. Vidare finns det möjlighet för den misstänkte eller tilltalade att begära skadestånd enligt skadeståndslagen (1972:207).

När det gäller rätten att närvara vid rättegången har det i praxis konstaterats att ett åsidosättande av den rätten kan utgöra ett rättegångsfel (se NJA 2009 s. 836). Om rätten att närvara vid sin egen rättegång åsidosätts kan domen alltså undanröjas och återförvisas efter ett överklagande. Detsamma gäller om en tingsrätt eller hovrätt felaktigt har avgjort ett mål utan huvudförhandling. Om domen har hunnit få laga kraft kan något av de extraordinära rättsmedlen i stället bli aktuella.

Det står alltså flera effektiva rättsmedel till buds för den misstänkte eller tilltalade vid ett åsidosättande av oskuldspresumtionen eller rätten att närvara vid rättegången. Direktivets krav i detta avseende är således redan uppfyllt och någon ändring i svensk rätt bedöms inte behövas.

7 Ikraftträdande- och övergångsbestämmelser

Regeringens förslag och bedömning: Lagändringen ska träda i kraft den 1 april 2018. Det finns inte något behov av övergångsbestämmelser.

Utredningens förslag och bedömning överensstämmer med regeringens förslag och bedömning.

Remissinstanserna: Remissinstanserna tillstyrker eller har inga invändningar mot förslaget och bedömningen.

Skälen för regeringens förslag och bedömning: Enligt artikel 14.1 i direktivet ska medlemsstaterna senast den 1 april 2018 sätta i kraft de bestämmelser i lagar och andra författningar som är nödvändiga för att följa direktivet. Författningsförslagen bör träda i kraft denna dag.

Författningsändringen är av processrättslig karaktär. Av allmänna processrättsliga principer följer att nya processuella regler blir tillämpliga omedelbart. Den föreslagna ändringen blir alltså tillämplig även i mål och ärenden som inletts före ikraftträdandet och ska således tillämpas på varje processuell företeelse som inträffar efter det att regleringen trätt i kraft. Det finns inte anledning att här frångå de allmänna principerna. Några övergångsbestämmelser behövs därför inte.

8 Konsekvenser av förslaget

Regeringens bedömning: De kostnader som kan uppstå för domstolarna till följd av ökad administration och delgivning blir marginella och ryms inom befintliga anslag. För den enskilde som misstänks eller är tilltalad för brott bedöms förslaget leda till ökad rättssäkerhet.

Utredningens bedömning överensstämmer med regeringens bedömning.

Remissinstanserna: Remissinstanserna tillstyrker eller har inga invändningar mot bedömningen.

Skälen för regeringens bedömning: Gällande rätt uppfyller till allra största del direktivets krav. Det förslag som lämnas är av begränsad omfattning. Förslaget innebär en inskränkning av tingsrättens möjlighet att avgöra ett mål i den tilltalades utvär. Möjligheten torde dock tillämpas mycket sällan. Den har därtill förlorat mycket av sin betydelse i och med utvecklingen på delgivningsområdet, framförallt av möjligheterna att använda sig av förenklad delgivning av kallelser till huvudförhandling. Förslaget att ta bort bestämmelsen bedöms därför få

Prop. 2017/18:58 mycket liten påverkan på handläggningen av brottmål i tingsrätten. Eventuellt kan förslaget generera vissa kostnader för administration och delgivning. Dessa kostnader bedöms dock bli marginella och ryms inom ramen för befintliga anslag.

För den enskilde är förslaget ett led i genomförandet av EU:s arbete att stärka rätten till en rättvis rättegång. Det förslag som lämnas är visserligen begränsat till sin omfattning men bör ändå bidra till att handläggningen av förundersökningar och brottmål blir något mer förutsebar och rättssäker för den som är misstänkt eller tilltalad.

Det finns i övrigt inte anledning anta att förslaget kommer att leda till några kostnader eller andra konsekvenser för berörda myndigheter, kommun, landsting, företag eller andra enskilda. Förslaget kan inte förväntas få betydelse för brottsligheten. Förslaget kan inte heller förväntas få betydelse för jämställdheten mellan kvinnor och män.

Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken

46 kap. 15 a §

Kan saken utredas tillfredsställande, får målet avgöras trots att den tilltalade har inställt sig endast genom ombud eller har uteblivit, om

1. det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter, fängelse i högst sex månader, villkorlig dom eller skyddstillsyn eller sådana påföljder i förening,

2. den tilltalade, sedan han eller hon har delgetts stämning, har avvikit eller håller sig undan på ett sådant sätt att han eller hon inte kan hämtas till huvudförhandlingen eller

3. den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning och hans eller hennes närvaro därför inte är nödvändig.

Första stycket 1 gäller också vid förverkande av villkorligt medgiven frihet från fängelse om det inte finns anledning att förverka en strafftid som, sammantagen med ett fängelsestraff som döms ut, överstiger sex månader. Ett beslut enligt 34 kap. 3 § brottsbalken ska likställas med de påföljder som anges i första stycket 1.

Rättegångsfrågor får avgöras trots att den tilltalade har uteblivit.

Paragrafen gäller avgörande av mål vid huvudförhandling utan att den tilltalade är personligen närvarande. Övervägandena finns i avsnitt 6.3.

Det hittillsvarande tredje stycket tas bort. Ändringen innebär att det inte går att avgöra ett mål enligt första stycket 2 utan att den tilltalade har delgetts kallelse till huvudförhandlingen. Allmänna bestämmelser om delgivning av bl.a. kallelser finns i 33 kap. 2 § rättegångsbalken.

I

(Lagstiftningsakter)

DIREKTIV

EUROPAPARLAMENTETS OCH RÅDETS DIREKTIV (EU) 2016/343

av den 9 mars 2016

om förstärkning av vissa aspekter av oskuldspresumtionen och av rätten att närvara vid rättegången i straffrättsliga förfaranden

EUROPAPARLAMENTET OCH EUROPEISKA UNIONENS RÅD HAR ANTAGIT DETTA DIREKTIV

med beaktande av fördraget om Europeiska unionens funktionssätt, särskilt artikel 82.2 b,

med beaktande av Europeiska kommissionens förslag,

efter översändande av utkastet till lagstiftningsakt till de nationella parlamenten,

med beaktande av Europeiska ekonomiska och sociala kommitténs yttrande ⁽¹⁾,

efter att ha hört Regionkommittén,

i enlighet med det ordinarie lagstiftningsförfarandet ⁽²⁾, och

av följande skäl:

- (1) Oskuldspresumtionen och rätten till en rättvis rättegång garanteras i artiklarna 47 och 48 i Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (nedan kallad *stadgan*), artikel 6 i den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (nedan kallad *Europakonventionen*), artikel 14 i den internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter (nedan kallad *ICCPR-konventionen*) och artikel 11 i den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna.
- (2) Unionen har satt sig som mål att bevara och utveckla ett område med frihet, säkerhet och rättvisa. Enligt ordförandeskapets slutsatser från Europeiska rådets möte i Tammerfors den 15–16 oktober 1999, särskilt punkt 33, skulle förstärkt ömsesidigt erkännande av domar och andra avgöranden av rättsliga myndigheter och en nödvändig tillnärmning av lagstiftning underlätta samarbetet mellan behöriga myndigheter och främja det rättsliga skyddet av enskildas rättigheter. Principen om ömsesidigt erkännande bör därför utgöra grunden för det rättsliga samarbetet inom unionen på det civilrättsliga och det straffrättsliga området.
- (3) Enligt fördraget om Europeiska unionens funktionssätt (EUF-fördraget) ska det straffrättsliga samarbetet inom unionen bygga på principen om ömsesidigt erkännande av domar och andra rättsliga avgöranden.

⁽¹⁾ EUT C 226, 16.7.2014, s. 63.

⁽²⁾ Europaparlamentets ståndpunkt av den 20 januari 2016 (ännu ej offentliggjord i EUT) och rådets beslut av den 12 februari 2016.

- (4) Genomförandet av den principen förutsätter att medlemsstaterna har förtroende för varandras straffrättsliga system. Omfattningen av principen om ömsesidigt erkännande är beroende av en rad faktorer, som inbegriper mekanismer till skydd för misstänkta och tilltalades rättigheter och gemensamma miniminormer för att underlätta tillämpningen av den principen.
- (5) Även om medlemsstaterna är parter i Europakonventionen och ICCPR-konventionen har erfarenheten visat att detta i sig inte alltid räcker för att skapa tillräckligt förtroende för andra medlemsstaters straffrättsliga system.
- (6) Den 30 november 2009 antog rådet en resolution om en färdplan för att stärka misstänkta eller tilltalades processuella rättigheter vid straffrättsliga förfaranden (nedan kallad *färdplanen*)⁽¹⁾. I färdplanen, som ska genomföras stegvis, uppmanas till antagande av åtgärder avseende rätten till översättning och tolkning (åtgärd A), rätten till information om rättigheter och om anklagelsen (åtgärd B), rätten till juridisk rådgivning och rättshjälp (åtgärd C), rätten till kommunikation med släktingar, arbetsgivare och konsulära myndigheter (åtgärd D) och särskilda skyddsåtgärder för utsatta misstänkta eller tilltalade (åtgärd E).
- (7) Den 11 december 2009 välkomnade Europeiska rådet färdplanen och införlivade den i *Stockholmsprogrammet – Ett öppet och säkert Europa i medborgarnas tjänst och för deras skydd*⁽²⁾ (punkt 2.4). Europeiska rådet underströk att färdplanen inte är uttömmande och uppmanade kommissionen att undersöka behovet av en komplettering när det gäller minimiregler för processuella rättigheter för misstänkta och tilltalade och att bedöma om andra frågor, till exempel oskuldspresumtionen, behöver behandlas i syfte att förbättra samarbetet på detta område.
- (8) Hittills har tre åtgärder om processuella rättigheter i straffrättsliga förfaranden antagits enligt färdplanen, nämligen Europaparlamentets och rådets direktiv 2010/64/EU⁽³⁾, 2012/13/EU⁽⁴⁾ och 2013/48/EU⁽⁵⁾.
- (9) Syftet med detta direktiv är att stärka rätten till en rättvis rättegång i straffrättsliga förfaranden genom att föreskriva gemensamma minimiregler avseende vissa aspekter av oskuldspresumtionen och rätten att närvara vid rättegången.
- (10) Genom att fastställa gemensamma minimiregler om skyddet för misstänkta och tilltalades processuella rättigheter syftar detta direktiv till att stärka medlemsstaternas förtroende för varandras straffrättsliga system, och således till att underlätta det ömsesidiga erkännandet av avgöranden i straffrättsliga frågor. Sådana gemensamma minimiregler kan också avlägsna hinder för den fria rörligheten för medborgare inom medlemsstaternas hela territorium.
- (11) Detta direktiv bör tillämpas endast på straffrättsliga förfaranden, enligt den tolkning som gjorts av Europeiska unionens domstol (nedan kallad *domstolen*), utan att det påverkar tillämpningen av rättspraxis i Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna (nedan kallad *Europadomstolen*). Detta direktiv bör inte tillämpas på civilrättsliga förfaranden eller på administrativa förfaranden, inbegripet administrativa förfaranden som kan leda till sanktioner, såsom förfaranden rörande konkurrens, handel, finansiella tjänster, vägtrafik, skatter eller skattetillägg, och utredningar som administrativa myndigheter utför i samband med sådana förfaranden.
- (12) Detta direktiv bör gälla fysiska personer som är misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden. Det bör vara tillämpligt från det tillfälle då en person är misstänkt eller tilltalad för att ha begått ett brott, eller ett påstått brott, och därmed även innan den personen underrättas av en medlemsstats behöriga myndigheter, genom formell delgivning eller på annat sätt, om att han eller hon är misstänkt eller tilltalad. Detta direktiv bör vara tillämpligt i alla skeden av det straffrättsliga förfarandet fram till dess att det slutliga avgörandet om att den misstänkte eller tilltalade har begått brottet har vunnit laga kraft. Rättsliga åtgärder och rättsmedel som är tillgängliga först när det berörda avgörandet redan vunnit laga kraft, inbegripet talan inför Europadomstolen, bör inte omfattas av tillämpningsområdet för detta direktiv.

⁽¹⁾ EUT C 295, 4.12.2009, s. 1.

⁽²⁾ EUT C 115, 4.5.2010, s. 1.

⁽³⁾ Europaparlamentets och rådets direktiv 2010/64/EU av den 20 oktober 2010 om rätt till tolkning och översättning vid straffrättsliga förfaranden (EUT L 280, 26.10.2010, s. 1).

⁽⁴⁾ Europaparlamentets och rådets direktiv 2012/13/EU av den 22 maj 2012 om rätten till information vid straffrättsliga förfaranden (EUT L 142, 1.6.2012, s. 1).

⁽⁵⁾ Europaparlamentets och rådets direktiv 2013/48/EU av den 22 oktober 2013 om rätt till tillgång till försvarare i straffrättsliga förfaranden och förfaranden i samband med en europeisk arresteringsorder samt om rätt att få en tredje part underrättad vid frihetsberövande och rätt att kontakta tredje parter och konsulära myndigheter under frihetsberövandet (EUT L 294, 6.11.2013, s. 1).

- (13) I detta direktiv erkänns att behoven och graderna av skydd i fråga om vissa aspekter av oskuldspresumtionen är olika beroende på om det är fråga om fysiska eller juridiska personer. I fråga om fysiska personer behandlas sådant skydd i en omfattande rättspraxis från Europadomstolen. Europeiska unionens domstol har dock erkänt att de rättigheter som härleds från oskuldspresumtionen inte tillkommer juridiska personer på samma sätt som fysiska personer.
- (14) Mot bakgrund av det skede som utvecklingen av nationell rätt och av rättspraxis på nationell nivå och unionsnivå för närvarande befinner sig i, är det för tidigt att lagstifta på unionsnivå om en oskuldspresumtion för juridiska personer. Därför bör detta direktiv inte vara tillämpligt på juridiska personer. Detta bör inte påverka tillämpningen av en oskuldspresumtion för juridiska personer enligt, i synnerhet, Europakonventionen och enligt den tolkning av denna som gjorts av Europadomstolen och av domstolen.
- (15) En oskuldspresumtion för juridiska personer bör säkerställas genom befintliga lagstiftningsgarantier och rättspraxis, vars utveckling bör ligga till grund för en bedömning av behovet av åtgärder på unionsnivå.
- (16) Oskuldspresumtionen skulle överträdas om offentliga uttalanden av myndigheter, eller rättsliga avgöranden utöver dem som avser frågan om skuld, framställde en misstänkt eller tilltalad som skyldig, så länge den personen inte har bevisats vara skyldig enligt lag. Sådana uttalanden och rättsliga avgöranden bör inte ge uttryck för att den personen är skyldig. Detta bör inte påverka sådana åtgärder från åklagaren som syftar till att styrka den misstänktes eller tilltalades skuld, såsom åtalet, och inte heller rättsliga avgöranden som får till följd att en uppskjuten påföljd får verkan, förutsatt att rätten till försvar respekteras. Detta bör inte heller påverka preliminära beslut av processuell karaktär som fattas av rättsliga eller andra behöriga myndigheter och grundas på misstanke eller bevisning som talar till den misstänktes eller tilltalades nackdel, såsom beslut om häktning, förutsatt att sådana beslut inte hänvisar till den misstänkte eller tilltalade som skyldig. Innan den behöriga myndigheten meddelar ett preliminärt avgörande av processuell karaktär kan den först behöva säkerställa att det föreligger tillräcklig bevisning som talar till den misstänktes eller tilltalades nackdel för att motivera det aktuella beslutet, och beslutet skulle kunna innehålla en hänvisning till denna bevisning.
- (17) Begreppet *offentliga uttalanden från myndigheter* bör avse varje uttalande vars innehåll hänför sig till ett brott och som härrör från antingen en myndighet som är delaktig i det straffrättsliga förfarandet i fråga om detta brott, som rättsliga myndigheter, polis eller andra brottsbekämpande myndigheter, eller från en annan myndighet, som ministrar och andra offentliga tjänstemän, vilket inte påverkar nationell lagstiftning om immunitet.
- (18) Skyldigheten att inte hänvisa till misstänkta eller tilltalade som skyldiga bör inte hindra myndigheter från att offentligt sprida uppgifter om det straffrättsliga förfarandet när detta är absolut nödvändigt av skäl som rör brottsutredningen, som när videomaterial släpps och när allmänheten ombeds att hjälpa till med att identifiera den som påstås ha begått ett brott, eller när detta sker i allmänhetens intresse, som när invånarna i ett visst område av säkerhetsskäl informeras om ett påstått miljöbrott eller när åklagaren eller en annan behörig myndighet tillhandahåller objektiva uppgifter om utvecklingen av det straffrättsliga förfarandet i avsikt att förhindra att den allmänna ordningen störs. Användningen av sådana skäl bör begränsas till situationer där detta skulle vara rimligt och proportionellt, med beaktande av samtliga intressen. I alla händelser bör inte det sätt på och det sammanhang i vilket informationen sprids skapa ett intryck av att en person är skyldig innan han eller hon enligt lag har förklarats vara skyldig.
- (19) Medlemsstaterna bör vidta lämpliga åtgärder för att se till att myndigheterna, när de lämnar information till medierna, inte hänvisar till misstänkta eller tilltalade som skyldiga så länge dessa inte har förklarats vara skyldiga enligt lag. I detta syfte bör medlemsstaterna informera myndigheterna om vikten av att noggrant beakta oskuldspresumtionen när dessa lämnar ut eller sprider information till medierna. Detta bör inte påverka nationell rätt som skyddar tryck- och yttrandefriheten i media.
- (20) De behöriga myndigheterna bör avstå från att framställa misstänkta eller tilltalade som skyldiga, i domstol eller offentligt, genom att använda fysiskt begränsande åtgärder, exempelvis handbojor, glasburar, inhägnader och fotbojor, såvida användningen av sådana åtgärder inte behövs i det enskilda fallet, antingen av säkerhetsskäl – bland annat för att hindra misstänkta eller tilltalade från att skada sig själva eller andra, eller från att skada egendom – eller för att hindra misstänkta eller tilltalade från att avvika eller ha kontakt med tredje parter, exempelvis vittnen eller brottsoffer. Möjligheten att tillämpa fysiskt begränsande åtgärder innebär inte att de behöriga myndigheterna måste fatta ett formellt beslut om användning av sådana åtgärder.

- (21) Där det är möjligt bör de behöriga myndigheterna också avstå från att i domstol eller offentligt presentera misstänkta eller tilltalade i fängelsekläder, för att undvika att ge intryck av att dessa personer är skyldiga.
- (22) Bevisbördan för att fastställa misstänkts och tilltalades skuld åvilar åklagaren, och alla tvivel bör vara till den misstänktes eller tilltalades fördel. Oskuldspresumtionen överträds om bevisbördan överförs från åklagaren till försvararen, utan att detta påverkar domstolens befogenheter att utföra utredningar på eget initiativ, domstolens oberoende när den bedömer den misstänktes eller tilltalades skuld och användningen av presumtioner om sakförhållanden eller rättsläget rörande det straffrättsliga ansvaret för en misstänkt eller tilltalad. Sådana presumtioner bör hållas inom rimliga gränser, med beaktande av vikten av det saken rör och med iakttagande av rätten till försvar, och de medel som används bör stå i rimlig proportion till det legitima mål som eftersträvas. Sådana presumtioner bör kunna kullkastas, och de bör under alla omständigheter endast användas om rätten till försvar respekteras.
- (23) I en del medlemsstater ansvarar inte bara åklagaren utan även domare och behöriga domstolar för att söka efter bevisning som talar till den misstänktes eller tilltalades såväl fördel som nackdel. Medlemsstater som saknar kontradiktorisk process bör kunna upprätthålla sina rådande ordningar under förutsättning att dessa är förenliga med detta direktiv och andra relevanta bestämmelser i unionsrätt och internationell rätt.
- (24) Rätten att tåga är en viktig aspekt av oskuldspresumtionen och bör fungera som ett skydd mot självangivelse.
- (25) Rätten att inte vittna mot sig själv är också en viktig del av oskuldspresumtionen. När misstänkta och tilltalade ombeds att yttra sig eller att svara på frågor bör de inte tvingas att lägga fram bevis eller handlingar eller lämna information som kan leda till självangivelse.
- (26) Rätten att tåga och rätten att inte vittna mot sig själv bör gälla med avseende på frågor som har samband med de brott som en person är misstänkt eller tilltalad för att ha begått och inte till exempel med avseende på frågor som har att göra med identifieringen av en misstänkt eller tilltalad.
- (27) Rätten att tåga och rätten att inte vittna mot sig själv innebär att de behöriga myndigheterna inte bör tvinga misstänkta eller tilltalade att lämna information om dessa personer inte önskar göra detta. För att avgöra huruvida rätten att tåga eller rätten att inte vittna mot sig själv har kränkts bör Europadomstolens tolkning av rätten till en rättvis rättegång i enlighet med Europakonventionen beaktas.
- (28) Utöandet av rätten att tåga eller rätten att inte vittna mot sig själv bör inte användas mot en misstänkt eller tilltalad och bör inte i sig betraktas som bevis för att vederbörande har begått det aktuella brottet. Detta bör inte påverka nationella bestämmelser om domstolars eller domares bevisprövning, förutsatt att rätten till försvar respekteras.
- (29) Utöandet av rätten att inte vittna mot sig själv bör inte hindra behöriga myndigheters upptagning av bevisning som lagligen kan erhållas från de misstänkta eller tilltalade genom användning av lagenliga tvångsmedel och som finns oberoende av den misstänktes eller tilltalades vilja, såsom material som erhållits till följd av en husrannsakan, material som det finns en rättslig skyldighet att bevara och på begäran lägga fram, prover av utandningsluft, blod och urin samt vävnad för DNA-analys.
- (30) Rätten att tåga och rätten att inte vittna mot sig själv bör inte hindra medlemsstaterna från att besluta att med avseende på mindre förseelser, som trafikförseelser, handläggningen av ärendet eller målet eller av vissa av dess delar kan genomföras skriftligen eller utan att den misstänkte eller tilltalade förhörs av behöriga myndigheter med avseende på den aktuella förseelsen, under förutsättning att detta är förenligt med rätten till en rättvis rättegång.
- (31) Medlemsstaterna bör överväga att säkerställa att misstänkta eller tilltalade, när de får information om rättigheter i enlighet med artikel 3 i direktiv 2012/13/EU, också får information om rätten att inte vittna mot sig själva, i enlighet med vad som tillämpas enligt nationell rätt i överensstämmelse med det här direktivet.

- (32) Medlemsstaterna bör överväga att säkerställa att, när misstänkta eller tilltalade får rättighetsinformation i enlighet med artikel 4 i direktiv 2012/13/EU, denna information också omfattar en uppgift om rätten att inte vittna mot sig själv, i enlighet med vad som tillämpas enligt nationell rätt i överensstämmelse med det här direktivet.
- (33) Rätten till en rättvis rättegång är en av grundprinciperna i ett demokratiskt samhälle. Rätten för misstänkta och tilltalade att närvara vid rättegången bygger på denna rättighet och bör säkerställas i hela unionen.
- (34) Om misstänkta eller tilltalade av skäl utom deras kontroll inte kan närvara vid rättegången bör de ges möjlighet att begära ett nytt datum för rättegången inom den tidsfrist som föreskrivs i nationell rätt.
- (35) Misstänkts och tilltalades rätt att vara närvarande vid rättegången är inte absolut. På vissa villkor bör misstänkta och tilltalade uttryckligen eller genom tyst medgivande, men på ett otvetydigt sätt, kunna avstå från denna rätt.
- (36) Under vissa förhållanden bör det vara möjligt att meddela ett avgörande om den misstänktes eller tilltalades skuld eller oskuld även om den berörda personen inte är närvarande vid rättegången. Detta kan vara fallet om den misstänkte eller tilltalade i vederbörlig tid har underrättats om rättegången och om följderna av utevaro men trots detta uteblir. Att den misstänkte eller tilltalade har underrättats om rättegången bör förstås som att han eller hon kallas personligen eller att personen i fråga på annat sätt officiellt informeras om datum och tid för rättegången på ett sätt som gör det möjligt för honom eller henne att bli medveten om rättegången. Att informera den misstänkte eller tilltalade om följderna av utevaro bör särskilt förstås som att denna person informeras om att ett avgörande kan meddelas om han eller hon uteblir från rättegången.
- (37) Det bör också vara möjligt att hålla en rättegång som kan leda till ett avgörande om skuld eller oskuld i den misstänktes eller tilltalades utevaro om denna person har underrättats om rättegången och gett fullmakt till en försvarare som utsetts av den misstänkte eller tilltalade själv eller av staten att företräda honom eller henne vid rättegången och som också företrätt den misstänkte eller tilltalade.
- (38) Vid bedömningen av om det sätt på vilket informationen tillhandahålls är tillräckligt för att säkerställa en persons kännedom om rättegången bör i förekommande fall särskilt beaktas dels de ansträngningar som myndigheterna har gjort för att informera den berörda personen, dels de ansträngningar som den berörda personen har gjort för att ta emot den information som riktas till honom eller henne.
- (39) Om medlemsstaterna föreskriver en möjlighet att hålla en rättegång i en misstänkts eller tilltalads utevaro, och villkoren för att meddela ett avgörande i en misstänkts eller tilltalads utevaro inte är uppfyllda eftersom den misstänkte eller tilltalade trots rimliga ansträngningar inte kunnat hittas, exempelvis eftersom personen har flytt eller avvikit, bör det ändå vara möjligt att meddela ett avgörande i den misstänktes eller tilltalades utevaro och att verkställa detta avgörande. I detta fall bör medlemsstaterna se till att när misstänkta eller tilltalade informeras om avgörandet, särskilt när de grips, de också bör informeras om möjligheten att angripa avgörandet och om rätten till en ny rättegång, eller om andra rättsmedel. Sådan information bör ges skriftligen. Informationen kan också ges muntligen, förutsatt att en uppgift om att informationen har lämnats registreras i enlighet med dokumentationsförfarandet enligt nationell rätt.
- (40) De behöriga myndigheterna i medlemsstaterna bör tillåtas att tillfälligt utvisa en misstänkt eller tilltalad från rättegången när detta sker för att se till att det straffrättsliga förfarandet förlöper korrekt. Detta kan exempelvis vara fallet när en misstänkt eller tilltalad stör förhandlingarna och måste föras ut från förhandlingssalen efter beslut av domaren eller då det är tydligt att närvaron av en misstänkt eller tilltalad medför att ett vittne inte kan höras på ett tillfredsställande sätt.
- (41) Rätten att närvara vid sin egen rättegång kan endast utövas om en eller flera förhandlingar hålls. Detta innebär att rätten att närvara vid sin egen rättegång inte kan tillämpas om nationella processrättsliga regler inte föreskriver förhandling. Sådana nationella regler bör vara förenliga med stadgan och med Europakonventionen, såsom dessa tolkas av domstolen och av Europadomstolen, i synnerhet rörande rätten till en rättvis rättegång. Detta är exempelvis fallet om förfarandet genomförs på förenklat sätt genom, helt eller delvis, skriftligt förfarande eller ett förfarande utan förhandling.

- (42) Medlemsstaterna bör se till att man vid genomförandet av detta direktiv, särskilt vad gäller rätten att närvara vid sin egen rättegång och rätten till en ny rättegång, beaktar sårbara personers särskilda behov. Enligt kommissionens rekommendation av den 27 november 2013 om processuella garantier för sårbara misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden⁽¹⁾ bör med sårbara misstänkta eller sårbara tilltalade förstås alla misstänkta eller tilltalade som inte kan förstå eller effektivt delta i straffrättsliga förfaranden på grund av ålder, mentalt eller fysiskt tillstånd eller eventuellt funktionshinder.
- (43) Barn är sårbara och bör ges ett särskilt mått av skydd. Därför bör särskilda rättssäkerhetsgarantier gälla för vissa av de rättigheter som föreskrivs i detta direktiv.
- (44) Principen om effektiv unionsrätt kräver att medlemsstaterna inför lämpliga och effektiva rättsmedel i händelse av ett åsidosättande av en rättighet som gäller för enskilda enligt unionsrätten. Ett effektivt rättsmedel vid ett åsidosättande av någon av de rättigheter som föreskrivs i detta direktiv bör så långt det är möjligt ha till effekt att misstänkta eller tilltalade får samma ställning som den de skulle ha haft om åsidosättandet inte hade inträffat, i syfte att skydda rätten till en rättvis rättegång och rätten till försvar.
- (45) När domstolar och domare värderar uttalanden som misstänkta eller tilltalade har gjort eller bevisning som upptagits med åsidosättande av deras rätt att tåga eller deras rätt att inte vittna mot sig själva, bör de respektera rätten till försvar och rätten till en rättvis rättegång. I detta sammanhang bör man beakta rättspraxis från Europadomstolen, enligt vilken hela förfarandet ska anses orättvist om man som bevisning tillåter uttalanden som erhållits genom tortyr eller annan misshandel som strider mot artikel 3 i Europakonventionen för att fastställa relevanta fakta i ett straffrättsligt förfarande. Enligt FN:s konvention mot tortyr och annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning bör inget uttalande som konstateras ha gjorts till följd av tortyr åberopas som bevisning i förfaranden, förutom mot en person som är åtalad för tortyr, som bevisning för att uttalandet gjorts.
- (46) För att övervaka och utvärdera hur effektivt detta direktiv är bör medlemsstaterna skicka tillgängliga uppgifter till kommissionen med avseende på genomförandet av de rättigheter som fastställs i detta direktiv. Sådana uppgifter skulle kunna omfatta uppgifter som registrerats av rättsliga myndigheter och brottsbekämpande myndigheter om rättsmedel som har använts vid åsidosättande av någon av de aspekter av oskuldspresumtionen som omfattas av detta direktiv eller av rätten att vara närvarande vid rättegången.
- (47) Detta direktiv garanterar de grundläggande rättigheter och principer som erkänns i stadgan och i Europakonventionen, inbegripet förbudet mot tortyr och omänsklig eller förnedrande behandling, rätten till frihet och säkerhet, respekten för privatlivet och familjelivet, människans rätt till integritet, barnets rättigheter, integrering av personer med funktionshinder, rätten till ett effektivt rättsmedel och rätten till en rättvis rättegång samt oskuldspresumtionen och rätten till försvar. Hänsyn bör särskilt tas till artikel 6 i fördraget om Europeiska unionen (EU-fördraget), enligt vilken unionen ska erkänna de rättigheter, friheter och principer som fastställs i stadgan, och enligt vilken de grundläggande rättigheterna, såsom de garanteras i Europakonventionen och såsom de följer av medlemsstaternas gemensamma konstitutionella traditioner, ska ingå i unionsrätten som allmänna principer.
- (48) Eftersom detta direktiv fastställer minimiregler bör medlemsstaterna kunna utvidga de rättigheter som fastställs i detta direktiv för att föreskriva en högre skyddsnivå. Den skyddsnivå som medlemsstaterna tillhandahåller bör aldrig understiga de normer som anges i stadgan och Europakonventionen, såsom dessa tolkas av domstolen och Europadomstolen.
- (49) Eftersom målen för detta direktiv, nämligen att fastställa gemensamma minimiregler för vissa aspekter av oskuldspresumtionen och rätten att närvara vid rättegången i straffrättsliga förfaranden, inte i tillräcklig utsträckning kan uppnås av medlemsstaterna utan snarare, på grund av dess omfattning och verkningar, kan uppnås bättre på unionsnivå, kan unionen vidta åtgärder i enlighet med subsidiaritetsprincipen i artikel 5 i EU-fördraget. I enlighet med proportionalitetsprincipen i samma artikel går detta direktiv inte utöver vad som är nödvändigt för att uppnå dessa mål.

(1) EUT C 378, 24.12.2013, s. 8.

- (50) I enlighet med artiklarna 1 och 2 i protokoll nr 21 om Förenade kungarikets och Irlands ställning med avseende på området med frihet, säkerhet och rättvisa, fogat till EU-fördraget och EUF-fördraget, och utan att det påverkar tillämpningen av artikel 4 i det protokollet, deltar Förenade kungariket och Irland inte i antagandet av detta direktiv och är därför inte bundna av det och omfattas inte av dess tillämpning.
- (51) I enlighet med artiklarna 1 och 2 i protokoll nr 22 om Danmarks ställning, fogat till EU-fördraget och EUF-fördraget, deltar Danmark inte i antagandet av detta direktiv och är därför inte bundet av det och omfattas inte av dess tillämpning.

HÄRIGENOM FÖRESKRIVS FÖLJANDE.

KAPITEL 1

SYFTE OCH TILLÄMPNINGSSOMRÅDE

Artikel 1

Syfte

I detta direktiv fastställs gemensamma minimiregler för följande:

- a) Vissa aspekter av oskuldspresumtionen i straffrättsliga förfaranden.
- b) Rätten att närvara vid rättegången i straffrättsliga förfaranden.

Artikel 2

Tillämpningsområde

Detta direktiv ska tillämpas på fysiska personer som är misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden. Det är tillämpligt i alla stadier av det straffrättsliga förfarandet, från det tillfälle då en person blir misstänkt eller tilltalad för att ha begått ett brott eller ett påstått brott fram till dess att det slutliga avgörandet av om personen har begått det aktuella brottet har vunnit laga kraft.

KAPITEL 2

OSKULDSPRESUMTION

Artikel 3

Oskuldspresumtion

Medlemsstaterna ska se till att misstänkta och tilltalade betraktas som oskyldiga till dess att deras skuld har fastställts enligt lag.

Artikel 4

Offentliga uttalanden om skuld

1. Medlemsstaterna ska vidta nödvändiga åtgärder för att se till att det i offentliga uttalanden från myndigheter och i rättsliga avgöranden, utöver dem som avser frågan om skuld, inte hänvisas till en misstänkt eller tilltalad som om den personen vore skyldig så länge denne inte har bevisats vara skyldig enligt lag. Detta ska inte påverka de åtgärder av åklagaren som syftar till att bevisa att den misstänkte eller tilltalade är skyldig, och inte heller preliminära avgöranden av processuell karaktär som meddelas av rättsliga eller andra behöriga myndigheter och som grundas på misstanke eller bevisning som talar till nackdel för den misstänkte eller tilltalade.

2. Medlemsstaterna ska se till att lämpliga åtgärder finns tillgängliga vid överträdelse av den skyldighet som anges i punkt 1 i denna artikel att inte hänvisa till misstänkta eller tilltalade som om de vore skyldiga, i enlighet med detta direktiv och särskilt artikel 10.

3. Den skyldighet som fastställs i punkt 1 att inte hänvisa till misstänkta eller tilltalade som om de vore skyldiga får inte hindra myndigheter från att offentligt sprida information om ett straffrättsligt förfarande när detta är absolut nödvändigt av skäl som rör brottsutredningen eller ligger i allmänhetens intresse.

Artikel 5

Framställning av misstänkta eller tilltalade

1. Medlemsstaterna ska vidta lämpliga åtgärder för att se till att misstänkta och tilltalade inte framställs som skyldiga, i domstol eller offentligt, genom användning av fysiskt begränsande åtgärder.

2. Punkt 1 ska inte hindra medlemsstaterna från att tillämpa fysiskt begränsande åtgärder som krävs i enskilda fall som har samband med säkerheten eller för att hindra misstänkta eller tilltalade från att avvika eller ha kontakt med tredje parter.

Artikel 6

Bevisbördan

1. Medlemsstaterna ska se till att bevisbördan vid fastställandet av misstänkta och tilltalades skuld åvilar åklagaren. Detta ska inte påverka tillämpningen av en domares eller en behörig domstols skyldighet att söka efter bevisning som kan tala till den misstänktes eller tilltalades såväl fördel som nackdel, och inte heller försvarets rätt att lägga fram bevisning i enlighet med tillämplig nationell rätt.

2. Medlemsstaterna ska se till att alla tvivel i skuldfrågan är till den misstänktes eller tilltalades fördel, även när domstolen prövar huruvida den berörda personen bör frikännas.

Artikel 7

Rätten att tåga och rätten att inte vittna mot sig själv

1. Medlemsstaterna ska se till att misstänkta och tilltalade har rätt att tåga med avseende på det brott som de misstänks eller tilltalats för att ha begått.

2. Medlemsstaterna ska se till att misstänkta och tilltalade har rätt att inte vittna mot sig själva.

3. Utövandet av rätten att inte vittna mot sig själv ska inte hindra den behöriga myndighetens upptagning av bevis som kan erhållas lagligen genom användning av lagliga tvångsmedel och som finns oberoende av de misstänkta eller tilltalades vilja.

4. Medlemsstaterna får tillåta att rättsliga myndigheter vid påföljdsbestämningen beaktar misstänkta och tilltalades samarbetsvilja.

5. Misstänkta och tilltalades utövande av rätten att tåga eller av rätten att inte vittna mot sig själv får inte användas mot dem och får inte betraktas som bevis för att de har begått det aktuella brottet.

6. Denna artikel ska inte hindra medlemsstaterna från att besluta att, med avseende på mindre förseelser, handläggningen av ärendet eller målet eller av vissa av dess delar får genomföras skriftligen eller utan att den misstänkte eller tilltalade hörs av de behöriga myndigheterna med avseende på det aktuella brottet, under förutsättning att detta är förenligt med rätten till en rättvis rättegång.

KAPITEL 3

RÄTT ATT NÄRVARA VID RÄTTEGÅNGEN

Artikel 8

Rätt att närvara vid rättegången

1. Medlemsstaterna ska se till att misstänkta och tilltalade har rätt att närvara vid sin egen rättegång.
2. Medlemsstaterna får föreskriva att en rättegång som kan leda till ett avgörande om en misstänkts eller tilltalads skuld eller oskuld får hållas i dennes uteläge, om
 - a) den misstänkte eller tilltalade i rätt tid har underrättats om rättegången och konsekvenserna av uteläge, eller om
 - b) den misstänkte eller tilltalade, efter att ha blivit underrättad om rättegången, företräds av en försvarare med fullmakt som utsetts av antingen den misstänkte eller tilltalade eller av staten.
3. Ett avgörande som har meddelats i enlighet med punkt 2 får verkställas mot den berörda personen.
4. Om medlemsstaterna tillhandahåller en möjlighet att hålla en rättegång i en misstänkts eller tilltalads uteläge, och det inte är möjligt att uppfylla villkoren i punkt 2 i denna artikel eftersom en misstänkt eller tilltalad trots rimliga ansträngningar inte kunnat hittas, får medlemsstaterna föreskriva att ett avgörande ändå kan meddelas och verkställas. I sådana fall ska medlemsstaterna se till att när misstänkta eller tilltalade informeras om ett avgörande, särskilt när de grips, även informeras om möjligheten att angripa avgörandet och om rätten till en ny rättegång, eller om andra rättsmedel, i enlighet med artikel 9.
5. Denna artikel ska inte påverka tillämpningen av nationella bestämmelser som föreskriver att domaren eller den behöriga domstolen tillfälligt får utvisa en misstänkt eller tilltalad från rättegången när det är nödvändigt i syfte att säkerställa ett korrekt genomförande av det straffrättsliga förfarandet, under förutsättning att rätten till försvar iakttas.
6. Denna artikel ska inte påverka tillämpningen av nationella bestämmelser som föreskriver att förfaranden, eller delar av dessa, får genomföras skriftligen, under förutsättning att detta är förenligt med rätten till en rättvis rättegång.

Artikel 9

Rätt till en ny rättegång

Medlemsstaterna ska se till att misstänkta eller tilltalade, om dessa inte var närvarande vid sin rättegång och om de villkor som anges i artikel 8.2 inte var uppfyllda, har rätt till en ny rättegång eller annat rättsmedel som medger en ny prövning av sakfrågan, inbegripet prövning av ny bevisning, och som kan leda till att det ursprungliga avgörandet upphävs. I detta avseende ska medlemsstaterna se till att dessa misstänkta och tilltalade har rätt att närvara, att delta på ett effektivt sätt i enlighet med förfaranden enligt nationell rätt och att utöva sin rätt till försvar.

KAPITEL 4

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER OCH SLUTBESTÄMMELSER

Artikel 10

Rättsmedel

1. Medlemsstaterna ska se till att misstänkta och tilltalade har tillgång till ett effektivt rättsmedel om deras rättigheter enligt detta direktiv åsidosätts.
2. Utan att det påverkar tillämpningen av nationella bestämmelser och system i fråga om bevisstillåtlighet ska medlemsstaterna se till att rätten till försvar och rätten till en rättvis rättegång iaktas vid bedömningen av uttalanden som misstänkta eller tilltalade har gjort eller av bevis som upptagits med åsidosättande av deras rätt att tåga eller deras rätt att inte vittna mot sig själv.

Artikel 11

Uppgiftsinsamling

Medlemsstaterna ska senast den 1 april 2020 och därefter vart tredje år skicka tillgängliga uppgifter till kommissionen som visar hur de rättigheter som fastställs i detta direktiv har genomförts.

Artikel 12

Rapport

Kommissionen ska senast den 1 april 2021 lägga fram en rapport för Europaparlamentet och rådet om genomförandet av detta direktiv.

Artikel 13

Upprätthållande av skyddsnivån

Ingenting i detta direktiv ska ses som en begränsning av eller ett avsteg från några av de rättigheter och rättssäkerhetsgarantier som säkerställs enligt stadgan, Europakonventionen eller andra relevanta bestämmelser i internationell rätt eller medlemsstaters rätt som erbjuder en högre skyddsnivå.

Artikel 14

Införlivande

1. Medlemsstaterna ska sätta i kraft de bestämmelser i lagar och andra författningar som är nödvändiga för att följa detta direktiv senast den 1 april 2018. De ska genast underrätta kommissionen om detta.

När en medlemsstat antar dessa bestämmelser ska de innehålla en hänvisning till detta direktiv eller åtföljas av en sådan hänvisning när de offentliggörs. Närmare föreskrifter om hur hänvisningen ska göras ska varje medlemsstat själv utfärda.

2. Medlemsstaterna ska till kommissionen överlämna texten till de centrala bestämmelser i nationell rätt som de antar inom det område som omfattas av detta direktiv.

Artikel 15

Ikraftträdande

Detta direktiv träder i kraft den tjugonde dagen efter det att det har offentliggjorts i *Europeiska unionens officiella tidning*.

Artikel 16

Adressater

Detta direktiv riktar sig till medlemsstaterna i enlighet med fördragen.

Utfärdat i Strasbourg den 9 mars 2016.

På Europaparlamentets vägnar

M. SCHULZ

Ordförande

På rådets vägnar

J.A. HENNIS-PLASSCHAERT

Ordförande

Sammanfattning av delbetänkandet Om oskuldspresumtionen och rätten att närvara vid rättegången (SOU 2017:17)

Prop. 2017/18:58
Bilaga 2

Inledning

Var och en som är misstänkt eller tilltalad för brott garanteras flera processuella rättigheter. Dessa rättigheter är i grunden sällan unika för den svenska rättsordningen. Tvärtom betraktas flera av dem som grundläggande mänskliga rättigheter och behandlas i många av de internationella konventionerna och andra rättsakter.

En rättighet som är av fundamental betydelse är rätten till en rättvis rättegång. Rätten till en rättvis rättegång garanteras inte minst genom artikel 6 i Europakonventionen. Två viktiga hörnstenar i rätten till en rättvis rättegång är oskuldspresumtionen och rätten att närvara vid sin rättegång. Oskuldspresumtionen innebär att var och en som är misstänkt eller tilltalad för brott ska betraktas som oskyldig till dess skulden fastställts enligt lag. Rätten att närvara vid sin egen rättegång är en viktig förutsättning för att den misstänkte eller tilltalade ska kunna ta tillvara sin rätt och lägga fram sitt försvar m.m.

Samtliga EU:s medlemsstater, inklusive Sverige, har antagit Europakonventionen. Rätten till en rättvis rättegång – oskuldspresumtionen och rätten att närvara vid sin egen rättegång – ska således upprätthållas inom hela unionen. Medlemsstaterna är också bundna av EU:s s.k. rättighetsstadga som också omfattar garantier för misstänkta och tilltalade. Sedan flera år tillbaka arbetar dock EU aktivt med att ytterligare stärka rätten till en rättvis rättegång inom medlemsstaterna. Målet är att detta ska leda till ett ökat förtroende mellan medlemsstaterna och i slutändan garantera ett ömsesidigt erkännande av domar och rättsliga avgöranden medlemsstaterna emellan.

I detta arbete har EU bl.a. antagit flera direktiv. En av de rättsakter som antagits är ett direktiv som specifikt tar sikte på att förstärka vissa aspekter av oskuldspresumtionen och rätten att närvara vid rättegången i straffrättsliga förfaranden; Europaparlamentets och rådets direktiv 2016/343/EU av den 9 mars 2016.

Vi har haft i uppgift att analysera hur svensk rätt förhåller sig till detta direktiv och föreslå de förändringar som krävs för att genomföra direktivet i svensk rätt.

Direktivets tillämpningsområde

Direktivet omfattar bestämmelser om på vilket sätt medlemsstaterna ska garantera att oskuldspresumtionen och rätten att närvara vid sin egen rättegång upprätthålls.

Tongivande för samtliga bestämmelser i direktivet är Europakonventionen och hur den kommit att tolkas av Europadomstolen. Direktivet kan på det sättet sägas vara en precisering av Europadomstolens praxis. Detta

betyder dock inte att direktivet är identiskt med Europakonventionen i alla avseenden.

Direktivet begränsas till straffrättsliga förfaranden. Det omfattar således inte några andra typer av förfaranden. I direktivet finns också en tydlig definition av vad som avses med straffrättsliga förfaranden. Administrativa förfaranden som rör t.ex. skattetillägg, vägtrafik m.m. faller uttryckligen utanför tillämpningsområdet. Således har vi tolkat begreppet utifrån vedertagna definitioner inom straffrätten och i överensstämmelse med hur svensk rätt på området är uppbyggd. Vi har gjort bedömningen att direktivets bestämmelser är tillämpliga vid handläggningen av brottmål, både i domstol och under förundersökningen. Inom direktivets tillämpningsområde ryms vidare summariska förfaranden såsom straffreläggande och förelägganden av ordningsbot. Även andra straffrättsliga förfaranden som inte mynnar ut i en domstolsprövning, som t.ex. en process som resulterar i åtalsunderlåtelse, omfattas. Direktivet får också visst genomslag när det gäller internationell rättslig hjälp i brottmål.

Den personkrets direktivet tar sikte på är misstänkta och tilltalade i straffrättsliga förfaranden. Det är följaktligen tillämpligt på fysiska personer, varvid de särskilda behov som sårbara misstänkta eller tilltalade har ska beaktas.

Direktivet gäller från det att en person blir misstänkt eller tilltalad. Vi har gjort bedömningen att den tidpunkten, för svenskt vidkommande, vanligtvis inträder när den misstänkte eller tilltalade delges skäligen misstanke om brott enligt 23 kap. 18 § RB. Även innan denna tidpunkt manar dock direktivet till ett visst förhållningssätt för brottsutredande och brottsbekämpande myndigheter, domstolar m.fl. Direktivet innebär också förpliktelser i de förfaranden där någon underrättelse enligt 23 kap. 18 § RB inte aktualiseras. Rättigheterna enligt direktivet ska kunna åberopas fram till dess att ett brottmålsförfarande avslutas.

Gällande rätt uppfyller i stora delar direktivets krav

Direktivet kan sägas omfatta tre olika delar. Den första delen reglerar oskuldspresumtionen och dess olika aspekter. I den andra delen behandlas rätten att närvara vid sin egen rättegång. I denna del finns även bestämmelser som tar sikte på rätt till en ny rättegång i vissa fall. Den tredje delen i direktivet gäller rättsmedel.

Vi har gjort bedömningen att den svenska rättsordningen i stora delar är uppbyggd på ett sådant sätt att den redan i dagsläget svarar mot direktivets krav. Både rätten att betraktas som oskyldig och rätten att närvara vid sin egen rättegång garanteras på flera sätt. Vi bedömer också att befintliga rättsmedel erbjuder ett tillräckligt skydd i de fall någon av rättigheterna åsidosätts.

Oskuldspresumtionen och rätten att närvara vid sin rättegång garanteras inte minst genom Europakonventionens ställning som lag. Oskuldspresumtionen är en given utgångspunkt i ett straffrättsligt förfarande och det finns flera bestämmelser i rättegångsbalken som förstärker dess genomslag. Huvudregeln är vidare att den misstänkte eller tilltalade ska

Utgångspunkten i vårt arbete har således varit att svensk rätt, redan i dagsläget, erbjuder ett starkt skydd för att upprätthålla de rättigheter som direktivet behandlar.

Särskilt om oskuldspresumtionen

En första och övergripande fråga när det gäller oskuldspresumtionen har varit att analysera huruvida direktivet förutsätter att den allmänna rättsprincipen lagregleras. Oskuldspresumtionen, dvs. att misstänkta och tilltalade ska betraktas som oskyldiga till dess att deras skuld fastställs enligt lag, är inte uttryckligen lagfäst på annat sätt än genom Europakonventionens ställning som lag. Vår bedömning är att direktivet inte heller kräver att den allmänna rättsprincipen som sådan lagregleras. Vi har också stannat för att det inte skulle genereras något sådant mervärde som i sig motiverar en lagreglering.

I stället bedömer vi att direktivet syftar till att förstärka vissa aspekter av oskuldspresumtionen. På detta sätt görs presumtionen verksam och användbar i straffrättsliga förfaranden. I direktivet regleras tre olika aspekter av oskuldspresumtionen:

- Misstänkta och tilltalade har rätt att inte framställas som skyldiga förrän skulden fastställts enligt lag.
- Bevisbördan i frågan om den misstänktes eller tilltalades skuld vilar på åklagaren och varje tvivel ska vara till den misstänktes eller tilltalades fördel.
- Misstänkta och tilltalade har rätt att tåga och rätt att inte vittna mot sig själva.

Lejonparten av vårt arbete har således gått ut på att analysera svensk rätt utifrån dessa olika aspekter och säkerställa att rättsordningen lever upp till kraven.

Den första aspekten, att misstänkta och tilltalade inte ska framställas som skyldiga, omfattar två olika delar. För det första får myndigheter, tjänstemän och andra offentliga personer inte framställa misstänkta och tilltalade som skyldiga i beslut eller offentliga uttalanden som fattas eller äger rum förrän skuldfrågan avgörs. För det andra ska medlemsstaterna vidta lämpliga åtgärder för att se till att misstänkta och tilltalade inte framställs som skyldiga i domstol eller offentligt, genom användningen av fysiskt begränsande åtgärder som t.ex. hand- och fotfängsel – om det inte krävs av säkerhetsskäl. I denna del bedömer vi att några författningsändringar inte är nödvändiga för att uppfylla direktivets krav. Detta bl.a. med hänvisning till bestämmelserna om jäv i rättegångsbalken. Den svenska regleringen får vidare anses ha en restriktiv hållning när det gäller användningen av fysiskt begränsande åtgärder.

Den andra aspekten som alltså handlar om åklagarens bevisbörda har lett fram till en liknande slutsats. Principerna om åklagarens bevisbörda och att varje tvivel ska vara till den misstänktes eller tilltalades fördel

(den principen brukar benämnas *in dubio pro reo*) är inte lagreglerade. Det är dock tydligt att rättstillämparen anser sig bunden av dessa. Avsteg från principerna sker i mycket begränsad omfattning och i säregna situationer. Principerna är således självklara utgångspunkter och den rättsliga ramen får sägas vara tillräckligt klar och precis för att direktivet ska anses genomfört på den punkten. Någon uttrycklig reglering av principen om åklagarens bevisbörda och *in dubio pro reo* bedöms alltså inte vara nödvändig för att genomföra direktivet.

I fråga om den tredje aspekten av oskuldspresumtionen som direktivet behandlar, dvs. rättigheterna att tåga och att inte vittna mot sig själv, ställer direktivet krav på att misstänkta och tilltalade har reella möjligheter att utnyttja sina rättigheter. Direktivet omfattar dock inte några bevisstillåttningsregler. Som huvudregel får det däremot inte vägas in i en domstols bedömning av skuldfrågan att en misstänkt eller tilltalad valt att tåga eller att inte bidra till utredningen av sin egen skuld. Läses direktivet i ljuset av Europadomstolens praxis framstår innebörden vara att den tilltalades tystnad eller ovilja att bidra till utredningen inte får vara den enda och avgörande bevisningen. Det måste finnas annan tungt vägande utredning.

Vi bedömer att den svenska regleringen med fri bevisprövning är förenlig med direktivets krav i denna del. Det förekommer sällan att domstolar tillmäter den tilltalades passivitet någon negativ bevisverkan. En konsekvens av vår slutsats om att direktivet är förenligt med principen om den fria bevisprövningen är att bestämmelsen i 35 kap. 4 § RB, som medger viss bevisverkan av en tilltalads passivitet, kan behållas i sin nuvarande utformning. Den bestämmelsen bör emellertid naturligtvis, även fortsättningsvis, tolkas i ljuset av Europakonventionen.

När det gäller rätten att tåga och rätten att inte vittna mot sig själv föreslår vi en mindre förändring i förundersökningskungörelsen (1947:948). Sedan tidigare gäller att en misstänkt, när han eller hon delges skälig misstanke om brott, bl.a. ska informeras om sin rätt att inte yttra sig över brottsmisstanken. Vårt förslag innebär ett tillägg till denna informationsplikt. Det förtydligas att den misstänkte även ska informeras om sin rätt att inte heller på annat sätt behöva medverka till utredningen om sin egen skuld. I övrigt kan t.ex. konstateras att lagstiftningsåtgärder redan tidigare vidtagits för att anpassa svensk rätt till Europakonventionen när det gäller myndigheters rätt att begära in uppgifter från enskilda.

Särskilt om rätten att närvara vid rättegången

Direktivet utgår från att var och en som misstänks eller är tilltalad för brott ska ha rätt att närvara vid sin egen rättegång. Ett avgörande kan dock meddelas och verkställas även om den misstänkte eller tilltalade inte varit närvarande. Då måste emellertid vissa förutsättningar vara uppfyllda. Något förenklat måste en av två av förutsättningar vara för handen. Antingen ska den misstänkte eller tilltalade i rätt tid ha underrättats om rättegången och fått information om vad det innebär om han eller hon uteblir eller så ska han eller hon ha rätt till en ny prövning. Skulle den misstänkte eller tilltalade inte ha underrättats om rättegången på angivet

sätt kan alltså ett avgörande ändå meddelas och verkställas om han eller hon har rätt till en ny rättegång eller annat rättsmedel som medger en ny prövning av sakfrågan. På den nya prövningen ställs rätt så specifika krav. Förutom att den ska medge en ny prövning av sakfrågan, inbegripet prövning av ny bevisning, ska den också kunna leda till att det ursprungliga avgörandet upphävs. Misstänkta och tilltalade ska ha rätt att närvara vid den nya prövningen, de ska kunna delta på ett effektivt sätt och ha möjlighet att utöva sin rätt till försvar.

Bestämmelserna tar sikte både på rättegången i underrätt och överrätt. Svensk rätt uppfyller i stora delar kraven. Ordningen bygger på att den tilltalade ska vara närvarande vid sin rättegång. Nämnas bör också att det finns särskilda bestämmelser för unga lagöverträdare där kravet på att den tilltalade närvarar är hårt hållet.

De undantag som tillåts för svenskt vidkommande, dvs. de fall där svensk rätt tillåter att målet prövas i den tilltalades utemål, utgår ifrån att utredningen ska vara tillfredsställande. Dessutom förutsätts som huvudregel att den tilltalade frivilligt avstår från sin rätt att närvara vid rättegången. De närmare förutsättningarna för när ett brottmål kan avgöras trots att den tilltalade inte inställt sig till huvudförhandling finns i 46 kap. 15 a § RB. Den tilltalade ska, enligt 45 kap. 9 § andra stycket RB, delgetts rättens stämning tillsammans med åklagarens stämningsansökan. Den tilltalade ska också ha kallats till förhandlingen och genom kallelsen ha delgetts information om rättegången och konsekvenserna av utemål.

Det finns dock en bestämmelse som medger avsteg från huvudprinciperna. Av 46 kap. 15 a § tredje stycket RB följer nämligen att ett brottmål i vissa situationer får avgöras i den tilltalades utemål trots att han eller hon inte delgetts kallelse till förhandlingen. Det handlar om situationer där den tilltalade bevisligen avvikit eller avsiktligt håller sig undan på ett sådant sätt att han eller hon inte kan hämtas till förhandlingen. I dessa fall kan alltså ett mål avgöras trots att den tilltalade inte underrettats om rättegången. Svensk rätt garanterar inte heller den tilltalade en automatisk rätt till en ny prövning. Denna ordning bedöms följaktligen inte leva upp till direktivets krav. Vårt förslag är därför att bestämmelsen utmönstras. Detta innebär att den tilltalade måste ha delgivits kallelse med information om att målet kan komma att avgöras trots att han eller hon uteblir även i dessa fall.

Den nuvarande bestämmelsen i 46 kap. 15 a § tredje stycket RB torde tillämpas endast undantagsvis. Det finns också flera delgivningssätt att tillgå än när bestämmelsen infördes. Således bör inte en utmönstring av bestämmelsen påverka effektiviteten i brottmålsförfarandet i någon nämnvärd utsträckning.

Övriga frågor som analyserats

I övrigt har bl.a. bestämmelserna som medger skriftlig handläggning i ett brottmålsförfarande, regleringen kring åtalsunderlåtelse och möjligheterna att meddela strafföreläggande och föreläggande om ordningsbot analyserats. Vår bedömning är att dessa förfaranden uppfyller direktivets krav och att några författningsändringar inte är nödvändiga.

Lagförslag i delbetänkandet Om oskuldspresumtionen och rätten att närvara vid rättegången (SOU 2017:17)

Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken (1942:740)

Härigenom föreskrivs¹ i fråga om rättegångsbalken (1942:740) att 46 kap. 15 a § ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

46 kap. 15 a §²

Kan saken utredas tillfredsställande, får målet avgöras trots att den tilltalade har inställt sig endast genom ombud eller har uteblivit, om

1. det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter, fängelse i högst sex månader, villkorlig dom eller skyddstillsyn eller sådana påföljder i förening,

2. den tilltalade, sedan han eller hon har delgetts stämning, har avvikit eller håller sig undan på ett sådant sätt att han eller hon inte kan hämtas till huvudförhandlingen eller

3. den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning och hans eller hennes närvaro därför inte är nödvändig.

Första stycket 1 gäller också vid förverkande av villkorligt medgiven frihet från fängelse om det inte finns anledning att förverka en strafftid som, sammantagen med ett fängelsestraff som döms ut, överstiger sex månader. Ett beslut enligt 34 kap. 3 § brottsbalken ska likställas med de påföljder som anges i första stycket 1.

I de fall som avses i första stycket 2 får målet avgöras även om den tilltalade inte har delgetts kallelse till förhandlingen.

Rättegångsfrågor får avgöras trots att den tilltalade har uteblivit.

Denna lag träder i kraft den 1 april 2018.

¹ Jfr Europaparlamentets och rådets direktiv 2016/343/EU av den 9 mars 2016 om förstärkning av vissa aspekter av oskuldspresumtionen och av rätten att närvara vid rättegången i straffrättsliga förfaranden.

² Senaste lydelse 2016:492.

Förteckning över remissinstanserna

Prop. 2017/18:58
Bilaga 4

Efter remiss har yttranden över delbetänkandet Om oskuldspresumtionen och rätten att närvara vid rättegången (SOU 2017:17) inkommit från Riksdagens ombudsmän (JO), Svea hovrätt, Hovrätten för Västra Sverige, Stockholms tingsrätt, Västmanlands tingsrätt, Malmö tingsrätt, Justitiekanslern, Domstolsverket, Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten, Polismyndigheten, Säkerhetspolisen, Kriminalvården, Skatteverket, Tullverket, Stockholms universitet (juridiska fakulteten), Lunds universitet (juridiska fakulteten) och Sveriges advokatsamfund.

Lagrådsremissens lagförslag

Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken

Härigenom föreskrivs⁵ att 46 kap. 15 a § rättegångsbalken ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

46 kap.

15 a §⁶

Kan saken utredas tillfredsställande, får målet avgöras trots att den tilltalade har inställt sig endast genom ombud eller har uteblivit, om

Om saken kan utredas tillfredsställande får målet avgöras trots att den tilltalade har inställt sig endast genom ombud eller har uteblivit, om

1. det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter, fängelse i högst sex månader, villkorlig dom eller skyddstillsyn eller sådana påföljder i förening,

2. den tilltalade, sedan han eller hon har delgetts stämning, har avvikit eller håller sig undan på ett sådant sätt att han eller hon inte kan hämtas till huvudförhandlingen eller

3. den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning och hans eller hennes närvaro därför inte är nödvändig.

Första stycket 1 gäller också vid förverkande av villkorligt medgiven frihet från fängelse om det inte finns anledning att förverka en strafftid som, sammantagen med ett fängelsestraff som döms ut, överstiger sex månader. Ett beslut enligt 34 kap. 3 § brottsbalken ska likställas med de påföljder som anges i första stycket 1.

I de fall som avses i första stycket 2 får målet avgöras även om den tilltalade inte har delgetts kallelse till förhandlingen.

Rättegångsfrågor får avgöras trots att den tilltalade har uteblivit.

Denna lag träder i kraft den 1 april 2018.

⁵ Jfr Europaparlamentets och rådets direktiv 2016/343/EU av den 9 mars 2016 om förstärkning av vissa aspekter av oskuldspresumtionen och av rätten att närvara vid rättegången i straffrättsliga förfaranden.

⁶ Senaste lydelse 2016:492. Ändringen innebär bl.a. att tredje stycket tas bort.

Utdrag ur protokoll vid sammanträde 2017-10-30

Närvarande: F.d. justitierådet Lennart Hamberg samt justitieråden Dag Mattsson och Anders Eka.

Genomförande av oskuldspresumtionsdirektivet

Enligt en lagrådsremiss den 19 oktober 2017 har regeringen (Justitiedepartementet) beslutat inhämta Lagrådets yttrande över förslag till lag om ändring i rättegångsbalken.

Förslaget har inför Lagrådet föredragits av rättssakkunniga Evelina Sandgren.

Lagrådet lämnar förslaget utan erinran.

Justitiedepartementet

Utdrag ur protokoll vid regeringssammanträde den 30 november 2017

Närvarande: statsrådet Wallström, ordförande, och statsråden Lövin, Y Johansson, M Johansson, Baylan, Hultqvist, Regnér, Hellmark Knutsson, Bolund, Bah Kuhnke, Strandhäll, Shekarabi, Fridolin, Eriksson, Linde, Ekström, Fritzon, Eneroth

Föredragande: statsrådet M Johansson

Regeringen beslutar proposition Genomförande av
oskuldspresumtionsdirektivet

Rättsdatablad

Författningsrubrik	Bestämmelser som inför, ändrar, upphäver eller upprepar ett normgivningsbemyndigande	Celexnummer för bakomliggande EU-regler
---------------------------	---	--

Lag om ändring i rättegångsbalken

Celex 32016L0343